

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М. П. ДРАГОМАНОВА

ЗАГАРНИЦЬКА ІРИНА ІВАНІВНА

УДК 101.1:316.3-053.4/6

**ДИТИНСТВО ЯК СОЦІАЛЬНИЙ ФЕНОМЕН:
ФІЛОСОФСЬКА КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ**

09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора філософських наук

Київ – 2013

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі соціальної філософії та філософії освіти Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, Міністерство освіти і науки України.

Науковий консультант – доктор філософських наук, професор, член-кореспондент НАН України, дійсний член НАПН України
Андрущенко Віктор Петрович,
Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, ректор.

Офіційні опоненти: доктор філософських наук, професор
Степико Михайло Тимофійович,
Національний інститут стратегічних досліджень, головний науковий співробітник;

доктор філософських наук, професор
Вашкевич Віктор Миколайович,
Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, професор кафедри соціальних та публічних комунікацій;

доктор філософських наук, доцент
Бойченко Михайло Іванович,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, доцент кафедри філософії.

Захист відбудеться 23 травня 2013 року о 10.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.16 у Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитись у науковій бібліотеці Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий 19 квітня 2013 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Н. В. Крохмаль

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Характерна для початку третього тисячоліття залежність динаміки поступу будь-якого суспільства від якості розкриття потенціалу кожної особистості спонукає науковців до глибинного аналізу нового статусу людини у сучасному світі, до переосмислення джерел її становлення, прихованих у найпершому етапі життєвої траєкторії – дитинстві. Значення даного періоду у розвитку індивіда неможливо переоцінити: саме в цей час формуються його фізичні та психічні якості, засвоюються суспільні цінності й норми, закладаються основи світогляду і загальної культури. Щасливе дитинство вибудовує міцний фундамент подальшої самореалізації і самоствердження особистості; нещасливе – делегує в її доросле життя цілу низку проблем, подолання яких потребуватиме максимальної концентрації всіх сутнісних сил і можливостей, а отриманий результат вплине не лише на якість її існування, а й на функціонування всього суспільства.

Зважаючи на утворене стрімким розгортанням глобалізаційних процесів суперечливе сьогодення людства, така визначальна роль дитинства актуалізує потребу його ґрунтовного аналізу не тільки як першооснови людського буття та рушійної сили формування особистості, а й як явища, розуміння тенденцій розвитку якого дозволить конструктивно прогнозувати майбутні цивілізаційні трансформації. Загострює необхідність подібного вивчення цього феномену й ускладнення його сучасного існування цілою низкою протиріч: загальносвітовим акцентуванням неповторного значення дитинства на тлі кризи сім'ї та розгубленості освіти – найперших для становлення особистості соціальних інститутів; збільшенням соціальної цінності дитини одночасно із зниженням народжуваності й появою свідомої бездітності; посиленням уваги до реалізації та захисту прав дитини поруч із стрімким зростанням дитячої занедбаності, бездоглядності, сирітства, злочинності тощо. Актуальність даного ракурсу вивчення дитинства обумовлена також необхідністю осмислення специфіки загострення його проблем у вітчизняних реаліях, де тривалі соціально-економічні трансформації, руйнуючи матеріальний і духовний добробут суспільства та заважаючи належному розвитку підрастаючого покоління, не лише знецінюють проголошення особливої державної підтримки дитинства, а й загалом ставлять під сумнів перспективи прогресу України.

Сукупність вказаних суперечностей, що більшою чи меншою мірою характерна для існування сучасного дитинства у всіх без виключення країнах, спонукає до його ґрунтовного переосмислення в контексті впливу загальносвітових процесів, до окреслення нових характеристик і напрямів розвитку даного феномену в якісно інших цивілізаційних реаліях. При цьому, зважаючи на стрімке накопичення емпіричних фактів і відсутність відповідної методологічної бази їх осмислення, звичний статус дитинства як міждисциплінарної проблеми, в розробці якої задіяна велика кількість різних, інколи досить віддалених одна від одної, галузей науки, не відповідає значенню

дитинства як цілісної реальності та не дозволяє належним чином обґрунтувати його роль у формуванні унікальної людської особистості. Зазначене свідчить про нагальну потребу утворення самостійної галузі знань, здатної через узагальнення доробку окремих наук цілком зосередитися на комплексному дослідженні дитинства у всьому розмаїтті його сутнісних характеристик та особливостей; на створенні єдиного філософського вчення про цей складний та багатоаспектний феномен з урахуванням логіки і закономірностей його розвитку та функціонування в контексті тих принципово важливих змін, які переживає людство на початку третього тисячоліття.

Ступінь наукового опрацювання проблеми. Вивченню дитинства присвячена значна кількість наукових праць філософського, психологічного, культурологічного, соціологічного і педагогічного спрямування. Цей феномен цікавив найвидатніших мислителів людства: Фалеса, Геракліта, Платона, Аристотеля, Епікура, Сенеку, Плутарха, Н. Кузанського, Августина Блаженного, Е. Роттердамського, М. Монтеня, Ф. Бекона, Р. Декарта, Дж. Локка, Д. Берклі, І. Канта, Г. Сковороду, Й. Фіхте, Ф. Шеллінга, Г.В.Ф.Г. Гегеля, А. Шопенгауера, Ф. Ніцше, М. Бубера, А. Камю, Ж.-П. Сартра, Е. Тоффлера, К. Ясперса, В. Розанова, П. Флоренського, М. Бердяєва, П. Сорокіна та ін., які через обґрунтування значення дитинства для становлення людини та його ролі у розвитку соціуму й держави продемонстрували місце даного феномену у загальних закономірностях буття людства.

До нього зверталася ціла плеяда вітчизняних і зарубіжних учених, які представляючи різні галузі знання та осмислюючи дитинство у межах дослідницького поля власної науки, засвідчили глибину і масштабність проблематики дитинства. Зокрема, спираючись у пошуку витоків різноманітних образів дитинства на здобутки історії, антропології та етнографії, Р. Апрусян, В. Безрогов, Л. Беляєва, І. Бестужев-Лада, С. Іконнікова, М. Каган, О. Кислов, І. Кон, В. Кудрявцев, І. Куліковська, Е. Куруленко, А. Лурія, В. Мацкевич, М. Осоріна та ін. обґрунтували соціокультурну обумовленість цього феномену. Нові можливості для його етнологічного аналізу окреслили у своїх дослідженнях Ф. Ар'єс, Л. Леві-Брюль, Л. Леві-Строс, Б. Маліновський, М. Мід, Е. Тайлор, Д. Фрезер та ін., які вказали на символічність дитинства та потребу його осмислення як продукту соціальних відносин. Детальне вивчення сучасних трансформацій цього феномену через призму питань індивідуалізації та емансипації дитинства, нівелювання кордонів між дитинством і дорослим життям людини представили у своїх роботах У. Бек, Л. Бюхнер, М. Віннс, М. Дюбуа, Х. Попітц, Д. Ріхтер, Х. Хенгст, Х. Цахер та ін. Соціологічну розробку проблематики дитинства і спроби його соціального конструювання як особливої реальності з власними рисами, структурою і закономірностями існування знаходимо у працях Дж. Гарбаріно, К. Девіса та Дж. Квортруп, а також Є. Молевича, Є. Рибинського, С. Щеглової, Ю. Овінової, Г. Ковальнової, Н. Короткової, С. Кузнецової, Л. Кураєвої, М. Липінської, Д. Мамичевої, С. Мітрофанової, М. Ноготкової та ін. Глибокий аналіз процесу психічного

розвитку дитини та становлення її особистості в контексті вікової періодизації містять роботи Б. Ананьєва, Л. Виготського, П. Гальперіна, Д. Ельконіна, О. Запорожця, О. Леонтьєва, Н. Менчинської, В. Мухіної, Ж. Піаже, С. Рубінштейна, Д. Узнадзе, Д. Фельдштейна та ін. Розгляду сутності дитини через призму психічної норми та відхилень від неї присвятили свої дослідження З. Фройд, Ж. Дерріда, К. Г. Юнг, Е. Еріксон та ін. На широке осмислення процесу навчання і виховання дитини з акцентуванням її права виявляти власну індивідуальність та місії – майбутнього носія культурного спадку суспільства – зорієнтували свій науковий пошук В. Безносів, Б. Гершунський, О. Грекалов, М. Дудіна, Б. Ємельянов, Т. Маркова, І. Носко, Ф. Хофман та ін.

Значущими для вивчення дитинства є роботи: В. Зеньковського, який поєднав православно-християнський погляд на цей феномен з напрацюваннями психології; В. Йегера, який систематизував погляди на дитинство античних філософів; Ш. Амонашвілі, який пов'язав педагогічну практику з надбаннями світової філософської та релігійної думки; Б. Бім-Бада, який поклав в основу філософсько-антропологічної рефлексії особливостей історії вивчення взаємодії дорослих і дітей; Л. Беляєва і В. Мацкевич, які забезпечили філософсько-антропологічний та герменевтичний аналіз педагогіки тощо.

Важливою ланкою у вивченні феномену дитинства є і спадщина таких українських педагогів, як: Г. Ващенко, А. Макаренко, М. Пирогов, С. Русова, В. Сухомлинський, К. Ушинський. Зокрема, кредо В. Сухомлинського «серце віддаю дітям» стало тим світоглядним підґрунтям, на якому базується українська національна філософсько-педагогічна палітра досліджень дитинства. Загалом, в українському філософському і психолого-педагогічному просторі до вивчення дитинства звертались В. Андрущенко, І. Бех, Н. Бібик, А. Богуш, З. Борисова, Є. Вільчковський, Н. Гавриш, І. Зязюн, Г. Кловак, В. Кремень, О. Кононко, К. Крутій, В. Кузьменко, С. Максименко, Т. Піроженко, Н. Побірченко, Т. Поніманська, Н. Рогальська, О. Савченко, Л. Українець та ін., в роботах яких через призму сукупності психолого-педагогічних здобутків і філософських концепцій сучасної освіти осмислюються зміст і особливості розвитку людини в період дитинства, обґрунтовується потреба максимального наближення навчання і виховання кожної дитини до її природи та здібностей.

Однак, незважаючи на тривалу історію вивчення дитинства і значний обсяг накопиченої про нього інформації, і в наш час цей феномен залишається загадковим явищем, оскільки наявний науковий доробок не можна вважати цілісною довершеною концепцією розуміння дитинства. Зокрема, відповідей потребує низка питань, серед яких: філософська рефлексія сутності дитинства; особливості сучасного соціокультурного середовища його існування в усіх аспектах взаємовпливу різних факторів; зміст, механізми та основні напрями особистісного становлення дитини в контексті засвоєння та усвідомлення нею норм і форм людської життєдіяльності; передумови і закономірності процесів її соціалізації та індивідуалізації. Нагальним є детальний розгляд проблеми історичної еволюції феномену дитинства та осмислення парадигм його розвитку

в контексті зміни філософського образу людини; аналіз напрямків трансформації дитинства як його відповіді на виклики епохи глобалізації та інформаційної революції. Також, концептуалізації потребують соціологічний та психологічний портрети сучасного дитинства, філософського осмислення чекає феномен індиго-дитинства, вкрай важливим завданням постає визначення суспільно значимих орієнтирів розвитку дитини з урахуванням потреб не лише когнітивного та соціального, а й духовного становлення молодого покоління.

Навіть коротко окреслене коло питань свідчить, що дитинство потребує теоретико-методологічного обґрунтування нових ідей і концепцій, спрямованих на пошук ефективних шляхів розвитку особистості в контексті тенденцій цивілізаційного поступу людства; що воно гідне уважного вивчення як одна з провідних цінностей буття людини. З огляду на актуальність і недостатню наукову розробку цих та багатьох інших питань ми обрали зазначену проблематику в якості предмета самостійного теоретичного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Загальний напрям дисертаційної роботи пов'язаний з темою дослідження наукової школи доктора філософських наук, професора, члена-кореспондента НАН України, академіка НАПН України В. П. Андрущенка «Соціально-філософські проблеми розвитку людини, її освіти і культури» (затверджена рішенням Вченої ради Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, протокол № 10 від 24 квітня 2008 р.), що входить до Тематичного плану науково-дослідних робіт університету, науковий напрям «Дослідження проблем гуманітарних наук» (затверджений рішенням Вченої ради Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, протокол № 5 від 29 січня 2009 р.). Тема дисертації затверджена Вченою радою Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (протокол № 3 від 22 жовтня 2009 р.).

Мета дослідження полягає у філософській концептуалізації дитинства як особливого соціального феномену, визначального для розкриття потенціалу особистості та динамічного розвитку держави в контексті сучасних цивілізаційних змін. Досягнення цієї мети обумовлює постановку і вирішення таких взаємопов'язаних **дослідницьких завдань**:

- виявити характеристики дитинства як спеціального предмету філософського дослідження;
- окреслити актуальні теоретико-методологічні проблеми осмислення дитинства у світлі сучасного соціально-філософського дискурсу;
- з'ясувати специфіку дослідження дитинства як життєвого світу;
- визначити передумови та характерні особливості еволюції дитинства у цивілізаційному поступі людства;
- виявити значущість дитинства для становлення людини і держави;
- обґрунтувати роль дитинства у розвитку сучасного суспільства;
- виявити закономірності розвитку дитини та розкриття її потенціалу в існуючих соціокультурних умовах;

- уточнити визначальні соціальні характеристики сучасної дитини та зміст феноменів «обдарована дитина» і «дитина-індиго»;
- дослідити сутнісні особливості соціального буття дитини в контексті викликів сучасної епохи;
- надати додаткові аргументи на користь визначення чітких часових меж дитинства як соціального феномену;
- зміцнити концептуальні позиції філософії дитинства.

Об'єкт дослідження – феномен дитинства.

Предмет дослідження – соціальні характеристики феномену дитинства на прикладі сучасних цивілізаційних реалій.

Методологічна основа дослідження визначається підходом, який спирається на принципи об'єктивності, цілісності та трансдисциплінарності, а також на комплекс загальнофілософських, загальнонаукових і спеціальних методів дослідження, що забезпечило обґрунтованість і достовірність наукових результатів. У методологічному апараті дисертації як базові фігурують діалектичний, феноменологічний, структурно-функціональний та інші методи. Зокрема, використання діалектичного методу дозволило розглянути дитинство як цілісне багатовимірне явище в життєдіяльності соціуму, окреслити його місце у динамічному і суперечливому світі, у співвідношенні суспільного та індивідуального, національного і загальнолюдського. Феноменологічний метод дозволив проаналізувати дитинство як особливий життєвий світ серед інших життєвих світів людського соціуму. За допомогою структурно-функціонального методу досліджено функціональну взаємодію цивілізаційних чинників трансформації сучасного дитинства. Метод системності сприяв вивченню даного феномену в розмаїтті його системних зв'язків і залежностей, розкриттю взаємовпливу та субординації компонентів, доведенню самоцінності цього етапу в становленні особистості. Інституційний аналіз забезпечив більш точне визначення місця соціальних інститутів дитинства у функціонуванні інституційної структури суспільства. Застосування міждисциплінарного підходу дозволило детально проаналізувати зміст дитинства, поданий в роботах із соціальної філософії, філософської антропології, філософії культури, соціології, педагогіки, психології, юриспруденції тощо; сприяло побудові на базі міждисциплінарних порівнянь його трансдисциплінарного розуміння як соціального феномену. За допомогою методу збігу історичного і логічного вдалося простежити еволюцію дитинства, виявити закономірності його сучасного функціонування і подальшого розгортання з урахуванням наявного стану розвитку суспільства та прогнозів його майбутнього поступу.

Наукова новизна отриманих результатів полягає у формуванні філософської концепції дитинства як соціального феномену, на основі чого розкрито сутнісний взаємозв'язок основних чинників, що обумовлюють його еволюцію в епоху глобалізації, а також окреслено закономірності розвитку особистості сучасної дитини та особливості розкриття її потенціалу в існуючих соціокультурних умовах.

У межах дисертаційного дослідження обґрунтовано низку положень, що розкривають його логіку та конкретизують наукову новизну:

Вперше:

– дитинство розглядається як самоцінний соціальний феномен, що чітко інституалізувався і набув виразних характерних рис завдячуючи сучасним цивілізаційним змінам. Його сутність розкривається у сукупності двох проявів – як феномену свідомості та як неповторного життєвого світу з власними цінностями та особливостями їх функціонального вираження у розмаїтті культурних форм. Специфіка інституалізації дитинства полягає у його критичній залежності від визнання та підтримки з боку інститутів життєвого світу дорослих;

– доведено, що філософська концептуалізація дитинства як соціального феномену можлива лише на основі поєднання існуючих наукових уявлень про нього у цілісний і динамічний трансдисциплінарний образ і осмислення дитинства не через одномірну констатацію його однорідних властивостей, а як комплексного об'єкту міждисциплінарного дослідження, який потребує інтеграції нових здобутків різних галузей наукового знання, передусім, психології і соціології;

– сформульовано соціально-філософське тлумачення поняття дитинства як життєвого світу: з одного боку, це цілісний інтегративний соціокультурний комунікативний просторово-часовий феномен зі своїми цінностями і смислами, з іншого, – структурна складова життєвого світу конкретного суспільства, яка виконує у ньому історично обумовлені функції та може розглядатися як результат структурної детермінації всього соціуму. В останньому випадку дитинство постає як сформована і до певної міри контрольована даним суспільством сукупність об'єктів, процесів, соціальних інститутів, покликаних забезпечити підготовку молодого покоління до ефективної життєдіяльності у конкретному соціумі;

– доведено, що як своєрідний смислоутворюючий компонент майбутньої дорослої особистості та невід'ємна складова конкретного суспільства життєвий світ дитинства сам задає зворотню структурну детермінацію соціуму. Ступінь включення дитинства у загальні закономірності буття соціуму гарантує його визнання не лише в якості одного з визначальних етапів людського життя і детермінанти розвитку особистості, а й як надзвичайно вагомий чинник формування основ держави та цивілізації.

Уточнено:

– місце та роль дитинства у розвитку сучасного суспільства: передусім, звична для філософського дискурсу другорядність дитинства змінюється його усвідомленням як винятково важливого і для існування людини, і для розвитку суспільства явища, яке заслуговує на пріоритетну увагу соціальної філософії;

– соціальні характеристики сучасного дитинства та зміст і напрями його еволюції під тиском цивілізаційних змін епохи глобалізації, зокрема, появу таких загроз для розкриття потенціалу дитини, як: комерціалізація образу

щасливої дитини; поступове розмивання сутнісних рис і меж дитинства; агресивне інформаційно-комунікативне нав'язування дитині хибних цінностей; формування батьками неадекватного, із завищеними завданнями життєвого сценарію для дитини; надмірне перенесення відповідальності за її соціалізацію із сім'ї на певні суспільні інституції; суміщення декларативного проголошення самоцінності дитинства з нездатністю дорослих діяльно визнати вагомість інтересів дитини тощо;

– закономірності розвитку сучасної дитини та розкриття її потенціалу в існуючих соціокультурних умовах, а саме: орієнтацію на індивідуальне розкриття такого потенціалу засобами освіти, перенесення акценту в освіті на ціннісну значущість знань і загальний розвиток ціннісно-мотиваційної сфери дитини, всебічне розширення комунікативних компетенцій дитини та, зокрема, розвиток її толерантності у спілкуванні;

– зміст феноменів «обдарована дитина», «дитина-індиго», а також особливості соціалізації таких дітей. Показано недостатність спеціально-наукових визначень феномену «обдарована дитина», а також нагальність його філософського осмислення як підґрунтя розробки комплексної державної програми виявлення обдарованих дітей та розвитку їх талантів на користь соціуму. Розкрито основні причини появи дітей-індиго, а саме: раннє занурення дитини у перенасичений інформацією світ і деформація дитячо-батьківських відносин, на підставі чого намічено перспективи наукової розробки цього феномену на противагу його поширеній нині міфологізації.

Подальший розвиток отримали положення щодо:

– сутнісних характеристик сучасної епохи та її викликів до різних сфер суспільного життя, в тому числі, й до дитинства як одного з етапів підготовки молодого покоління до ефективної життєдіяльності;

– необхідності встановлення чітких вікових меж дитинства (від народження до вісімнадцяти років) задля повномірного використання даного поняття у методологічному арсеналі гуманітарної науки в Україні;

– нагальності зміцнення позицій філософії дитинства – єдиного філософського вчення, спрямованого на ґрунтовну і цілісну розробку проблематики дитинства та пошук шляхів розв'язання існуючих у цій сфері проблем.

Теоретичне і практичне значення дисертаційного дослідження полягає в тому, що воно, з одного боку, уточнює розуміння феномену дитинства у всьому розмаїтті його сутнісних характеристик, особливостей функціонування та закономірностей розвитку в сучасних соціокультурних реаліях, а з іншого, – обґрунтовує значення дитинства не лише як одного з найважливіших етапів життя людини, а й як фундаменту існування держави та цивілізації; доводить актуальність переоцінки наукових підходів і соціальної практики до виховання дитини в родині та суспільстві; окреслює оптимальні шляхи розвитку особистості дитини у відповідності до вимог сьогодення та перспектив подальшого прогресу людства.

Матеріали дисертації можуть бути використані для збагачення фундаментальних розділів філософського знання – онтології, гносеології, аксіології; у навчальному процесі (як теоретичне підґрунтя викладання соціальної філософії, філософської антропології, філософії освіти, педагогічної антропології; при розробці спецкурсів: «Філософія дитинства», «Педагогічна антропологія», «Дитинознавство» для педагогічних вищих навчальних закладів; при підготовці навчально-методичних посібників); при вивченні й прогнозуванні розвитку суспільства та формуванні державної гуманітарної політики.

Особистий внесок здобувача. Дисертаційне дослідження є самостійною аналітичною роботою. Всі результати отримані безпосередньо автором, а наукові праці виконані без участі співавторів.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та висновки дисертаційного дослідження доповідались та обговорювались на засіданнях кафедри соціальної філософії та філософії освіти Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, а також оприлюднювались у виступах і доповідях на наукових конференціях і семінарах. Серед них, зокрема: I-V Міжнародні науково-практичні конференції «Сучасне дошкілля: реалії та перспективи» (Київ, 2008, 2009, 2010, 2011, 2012); Міжнародні науково-практичні конференції «Педагогіка вищої школи: методологія, теорія, технології» (Київ-Умань, 2008; Тернопіль, 2009); Міжнародна науково-практична конференція «Міжкультурні комунікації та толерантність в освіті» (МДЦ «Артек», 2009); II Міжнародна науково-практична конференція «Простір гуманітарної комунікації: трансформації академічного дискурсу» (Київ, 2009); Науково-практичний семінар «Інноваційні стратегії розвитку освіти: філософсько-педагогічний дискурс» (Київ, 2009); I Міжнародний освітній форум «Личность в едином образовательном пространстве» (Запоріжжя, 2010); Міжнародна науково-практична конференція «Актуальные проблемы и тенденции современного дошкольного образования» (Мінськ, 2011); Міжнародна конференція «The contemporary approaches to gifted education and talent development» (Київ, 2011); Міжнародна наукова конференція «Гуманітарно-наукове знання: становлення парадигми» (Чернівці, 2011); XII Международные чтения памяти Л.С. Выготского «Знак как психологическое средство: субъективная реальность культуры» (Москва, 2011); Всеукраїнський науково-методичний семінар «Інноваційні технології в дошкільній освіті: духовний розвиток дитини» (Київ, 2011); Перші українські педагогічні студії (Київ-Луцьк-Рівне, 2012).

Публікації. Основні ідеї та результати дослідження відображено у 27 наукових публікаціях, з них: 1 – одноосібна монографія, 23 – статті у наукових фахових виданнях з філософських наук, 2 – в інших наукових збірках, а також 1 – тези виступу у збірці матеріалів наукової конференції.

Кандидатську дисертацію на тему: «Художнє виховання як чинник формування чуттєвої культури студентської молоді» захищено у 2007 р. за

спеціальністю 09.00.04 – філософська антропологія, філософія культури. Її матеріали у тексті докторської дисертації не використовувалися.

Структура та обсяг дисертації визначені логікою дослідження відповідно до поставленої мети та основних завдань. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів, що включають в себе 17 підрозділів, висновків та списку використаних джерел (502 найменування). Загальний обсяг роботи складає 448 сторінок, із них основного тексту – 401 сторінка.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження та проаналізовано рівень її наукового опрацювання; окреслено мету, завдання і методологічні засади наукового пошуку; визначено новизну, теоретичне і практичне значення отриманих результатів; відображено ступінь їх апробації та структуру роботи.

Перший розділ – «Теоретико-методологічні проблеми дослідження дитинства як соціального феномену» – складається із чотирьох підрозділів та висновків і присвячений виявленню тенденцій зміни філософської уваги до теми дитинства при вивченні феномену людини.

У **підрозділі 1.1 – «Феномен дитинства на перетині наукових підходів: сутність та основні характеристики»** – здійснено аналіз здобутків різних наукових галузей у вивченні феномену дитинства, висвітлено особливості його осмислення у предметному полі сучасного гуманітарного знання, показано відмінності у змістовому наповненні існуючих дефініцій поняття «дитинство».

Динаміка розвитку цивілізації на початку третього тисячоліття стимулювала орієнтацію наукового пошуку на окреслення сутнісних рис загальносвітових трансформацій і виявлення їх зв'язку із становленням людини нової епохи. Такий ракурс осмислення сьогодення закономірно зосередив дослідницькі інтереси на дитинстві, де приховані джерела майбутніх успіхів особистості. Складність його аналізу полягає у необхідності врахування здобутків різних наукових галузей – філософії, соціології, культурології, педагогіки, психології, юриспруденції, медицини, демографії тощо, кожна з яких спирається на власне розуміння дитини і сенсу дитинства. З іншого боку, саме світоглядний плюралізм постнекласичної науки дозволяє повноцінно охопити широкий спектр поглядів на дитинство, що висвітлюють його як:

- автономну соціокультурну реальність із власною мовою, структурою, функціями, традиціями (І. Кон);
- сукупність об'єктів, процесів, соціальних інститутів і соціальних практик по відношенню до дітей, які інтегруються у соціум (С. Щеглова);
- узагальнений суб'єкт, що взаємодіє з дорослим світом у суб'єкт-суб'єктних відносинах (Д. Фельдштейн);
- період зростання людини, якому притаманні специфічні вікові захворювання та незавершений фізичний розвиток (науки медико-біологічного циклу);

– елемент народонаселення, що на відміну від дорослих представників суспільства не задіяний у його відтворенні (демографія);

– період життя людини від народження до повноліття, для якого характерне поступове розширення обсягу дієздатності (юриспруденція) тощо.

Аналіз усіх підходів дозволяє виділити три основні напрями осмислення дитинства: як початкового періоду онтогенезу людини; як соціокультурного феномену з певним конкретно-історичним характером, обумовленим соціально-економічними та етнокультурними особливостями суспільства; як своєрідного прошарку суспільства з відповідними віку дітей потребами. При цьому до атрибутивних ознак дитинства слід віднести: 1) часовий інтервал – від народження до становлення самосвідомості та саморефлексії, які забезпечують інтеграцію людини у соціум; 2) соціальний статус, обумовлений факторами, що впливають на розвиток особистості дитини і, в державному масштабі, через якість людського капіталу, – на прогрес будь-якої країни й людства в цілому.

У підрозділі 1.2 – «Філософський контекст дослідження проблематики дитинства» – виявлено особливості філософської рефлексії даного феномену, проаналізовано погляди видатних мислителів на зміст і роль дитинства в житті людини і суспільства, окреслено його науковий статус у сучасній філософії.

Історія філософського вивчення дитинства є доволі фрагментарною. Античні мислителі згадували цей феномен лише в контексті обґрунтування напрямів розвитку держави, а дитину – як «матеріал» для формування ідеального члена суспільства. Навіть визнання вагомості призначеного дитині майбутнього не змінювало її правовий статус, залишаючи власністю батьків. Подібне підкреслення малоцінності дитинства (особливо немовлячого етапу як тваринного існування) одночасно підтримувало наступність родових традицій і непорушність соціуму.

Сприйняття дитинства філософами Середньовіччя обумовили християнсько-ідеологічна доктрина і соціальний контекст розвитку людини. Акцентуючи християнську ідею грішності дитини від народження, мислителі виправдовували цілеспрямоване обмеження дитячої волі та вкорінення в душі малюка милосердя й любові до Бога. Разом з тим, вже у цю епоху з'являються перші паростки розуміння дитинства як важливого етапу формування особистості та фундаменту її майбутніх життєвих успіхів.

Вказану думку підхопили філософи Відродження, стимулювавши ідеєю самоцінності дитинства подальше усвідомлення його ролі у розвитку людства. Так, Е. Роттердамський шукає у дитинстві витoki «релігії серця» як запоруки всесвітнього миру, Н. Кузанський – джерела усвідомлення індивідом єдності людини і Бога, себе і безмежності тощо. Зростанню вагомості дитинства сприяло й зміцнення уваги до розвитку прихованого у ньому потенціалу, яке стимулювало пошук засобів плекання неповторності дитини і розбудову світської освіти.

Ренесансний антропоцентризм поглибили філософи Нового часу і Просвітництва, які в умовах динамічних змін науки і буття людини бачили

дитину потенційним мислителем і творцем навколишнього світу, а дитинство – рушієм суспільного прогресу. Так Ж.-Ж. Руссо, спираючись на ідею самоцінності дитинства та розуміючи дитину як уособлення гармонії, підкреслював її право залишатися собою.

XX ст. принесло дитинству посилення філософської уваги і появу досліджень із значним спектром підходів до його аналізу: як своєрідної реальності взаємодії дитини і дорослого, як осередку виконання батьківського духовного обов'язку, як екзистенційної драми. Науковців цікавлять напрями трансформації дитинства в контексті взаємовпливу освіти і суспільства, тенденції його емансипації та зникнення, руйнації кордонів між дитинством і дорослим світом тощо.

Сучасне усвідомлення значення дитинства, засвідчене широким спектром його розробки: як періоду відкритості та гнучкості, що випереджає дорослість; як форми соціального буття, що закладає життєву траєкторію індивіда; як критерію оцінювання ефективності державної політики, – актуалізує зміцнення філософії дитинства – науки, покликаної дослідити цей феномен як неповторну реальність, здатну слугувати точкою відліку будь-якого знання про світ.

У підрозділі 1.3 – «Еволюція філософських підходів до вивчення людини як основа розуміння дитинства як соціального феномену» – аналізується розмаїття філософських поглядів на сутність людини, окреслюються історичні передумови формування змісту цієї філософської категорії, простежується специфіка їх впливу на сприйняття дитинства.

Залежність поступу цивілізації від розкриття потенціалу людини стимулювала пошук нової філософії людського життя, заснованої на розумінні сенсу кожного життєвого етапу. Обумовлена цим цікавість до ролі дитинства в житті особистості засвідчила потребу його розгорнутої характеристики через аналіз феномену людини у різних філософських системах.

Поняття «дитинство» і «людина» завжди йшли поруч, оскільки розробка останнього з них вимагала конкретизації сутності людини на всіх етапах її життя, враховуючи дитинство. Традиційно ця сутність охоплювала три модуси: тіло, душу й дух, де перший розумівся як елемент природи (мікрокосм) і як тілесна єдність біологічних особливостей. Античні мислителі, обґрунтовуючи природність людського тіла та втрачену ідеальну гармонію душі, загострювали дилему цих двох елементів. Натомість у східній філософії людина – органічне поєднання космічних елементів з нерозривно пов'язаними душею і тілом.

Християнська антропологія визнала стрижнем моральних дій людини волю, що разом із підкресленням її божої подоби, підтвердило і природність її свободи. Це співіснування теоцентризму й уваги до особистості позначилося на ставленні до дитинства: християнство бачить сутністю дитини її відкритість Богу і світу.

Відродження посилює гуманістичне прагнення філософії розкрити гармонію тілесної та духовної краси людини, утвердити особисту свободу її земного буття. Вперше проголошується самоцінність дитинства, а

неефективність освітнього впливу починає пов'язуватись із запізненням та нечіткістю вияву обдарувань дитини.

Віра у силу пізнання та освітнє вдосконалення людини змінили її розуміння у Просвітництві, де пріоритетність розуму позбавила її ренесансного універсалізму. Філософія цього періоду створила раціоналістичне підґрунтя вивчення дитинства й посилила прагнення належним вихованням дитини забезпечити суспільний прогрес.

Викликаний науковими відкриттями Нового часу дисонанс можливостей і руйнівних прагнень людини стимулював антропологічну переорієнтацію некласичної філософії. Доробком натуралізаторського, екзистенціального і соціологізаторського підходів стало розмаїття поглядів на феномен людини: від уявлень про неї як біологічно недосконалу тварину (фрейдизм); визнання унікальності людського буття в ситуації екзистенційної свободи (екзистенціалізм, феноменологія, персоналізм), до її розуміння як елементу соціальних зв'язків і структур (марксизм, структуралізм), що в кінцевому підсумку засвідчило не лише потребу розробки цілісної концепції феномену людини, а й уважного вивчення тих напрямів, в яких саме дитина, як смислоутворюючий компонент дорослої особистості, посідає ключове місце.

У *підрозділі 1.4 – «Дитинство як фундаментальна категорія філософських концепцій людини»* – виявлено місце дитинства в обґрунтуванні сутнісних характеристик людини, розкрито відмінності у сприйнятті шляхів розвитку дитини в межах окремих філософських течій, показано рух дитинства до усвідомлення як одного з визначальних етапів людського існування.

Вивчаючи потенціал людини, філософія завжди спиралася на сучасні їй педагогічні ідеї. Так, базовою для натурфілософських систем Античності є віра Геракліта у здатність людини до пізнання істини і вдосконалення, зокрема, й за рахунок самовиховання і самоосвіти. Розвиваючи тезу, Демокрит підкреслив роль дитячої допитливості й прикладу батьків; Аристотель акцентував значення розвитку її природних обдарувань; Марк Аврелій закликав виховувати в дитини прагнення до істини і допомогти їй осягнути себе.

Релігійна трактовка сутності людини спирається на феномен дитячості, який, символізуючи здатність дитини вірити без доказів, полегшує її шлях до Бога. На його пізнання як абсолютного орієнтиру свідомого самоочищення духу від тваринного ества спрямовував дитину Ф. Аквінський. Від теології філософію звільняють соціальні установки Відродження. Розуміючи людину як самоцінну істоту з достатньою для діяльного самоздійснення життєвою силою, мислителі підкреслюють потребу розвитку творчих здібностей дитини, вкорінення таких чеснот, як гідність, справедливість і мужність.

Просвітницька ідея раціоналізму зміцнила віру філософів у потенціал дитинства, обумовлений його відкритістю і гнучкістю. Так, вважаючи мислення запорукою свободи, самовизначення й самовдосконалення людини, Р. Декарт орієнтував інтелектуальний розвиток дитини на подолання вад її уяви, яка деформує сприйняття реальності. Пов'язуючи цей розвиток із досвідом,

Дж. Локк радив стимулювати дитячу активність. Основою розкриття здібностей дитини Ж.-Ж. Руссо бачив унікальну свободу дитинства, здатну нівелювати негативний вплив цивілізації на її природу. Показовим є місце дитинства у філософських моделях Нового часу, що визнають автономність особистості від природних обумовленостей. Зокрема, індивідуалізм визначає сприятливі для розвитку людини сили за принципом доцільності, свідченням дієвості якого Г. Спенсер вважав розподіл праці: оскільки суспільної верхівки досягають найбільш конкурентоздатні, єдиним мірилом знань і вмінь дитини є ефективність їх подальшого застосування як засобу виживання.

Суперечливі процеси початку ХХ ст. загострили питання сенсу людського буття і викликали появу більш «уважних» до духовності людини філософських течій персоналізму та екзистенціалізму. Для першої з них людина – вольова, діяльна особистість, яка через саморефлексію і самоздійснення з народження йде до буття, де пізнання поступається місцем вірі, дорівнюючись людину вищим цінностям. Такий підхід підкреслив значення періоду дитинства на шляху до духовності. В екзистенціалізмі людина – носій стурбованої суб'єктивності у сповненому «тріщинами» об'єктивному бутті, де відчужені форми існування формують її рабську свідомість. Проте, цей стан невизначеності робить буття «можливістю», в якій рух від дитини до дорослого полягає у подоланні власних меж і вольовій реалізації свого «Я». Поява ірраціоналістичних концепцій людини в межах нової течії – філософії життя, пов'язала свободу індивіда з його здатністю до свідомого вибору, з дитинства сформовану заохоченням критичного сприйняття оточуючих явищ. Вважаючи дитячий досвід підґрунтям світогляду людини, А. Шопенгауер засудив ідеалізацію навколишнього світу як перешкоду для усвідомлення його суперечностей і самовдосконалення дитини.

Цікаве розуміння дитинства містять прагматизм і трансценденталізм. Перша течія осмислює розвиток дитини, зважаючи на її здоров'я і майбутню кар'єру та враховуючи її індивідуальність. Такий ракурс вивчення утворив інтерпретаційний простір для біхевіористських, екзистенційно-антропологічних і психоаналітичних концепцій, об'єднаних пошуком адекватного окреслення дитинства у соціокультурних синтезах і процесах життєтворчості людини. Натомість, трансценденталізм, що бачить сутність людини як абсолютної самоцілі в русі до істинних цінностей, а виховання – засобом перетворення об'єктивних цінностей на суб'єктивно значущі, відлік справжнього розвитку дитини веде з моменту, коли моральна оцінка стимулює її до усвідомлення своєї внутрішньої свободи та самовдосконалення.

Другий розділ – «Сучасність дитинства: філософія відповіді на глобальні та локальні виклики цивілізації» – складається із п'яти підрозділів і висновків і розкриває соціокультурний контекст розгортання досліджень дитинства як одного з центральних соціальних феноменів сучасності.

У підрозділі 2.1 – «Концептуалізація дитинства у просторі європейської культури: шлях до статусу антропологічної цінності» –

визначено джерела вивчення соціально-функціональних проявів дитинства у межах певних культурно-історичних спільнот, розкрито принципи його осмислення в контексті історичного поступу цивілізації, виявлено основні етапи окреслення даного феномену як аксіологічного чинника розвитку цивілізації.

До джерел історично-світоглядної рефлексії дитинства можна віднести: а) певні соціокультурні реалії конкретного суспільства, що впливали на його сприйняття; б) погляди на дитинство, подані у філософських і мистецьких творах, юридичних документах, народних і сімейних традиціях, які формують сучасне уявлення про історично-цивілізаційні особливості цього феномену; в) педагогічні теорії і практики окремих епох, що демонструють усвідомлення дорослими цінності особистості дитини. Ефективність вивчення цих джерел залежить від дотримання принципів: 1) інтегративного поєднання чинників визначення сутності дитинства для аналізу його концептуалізації на кожному етапі розвитку цивілізації; 2) цілісного врахування особистісних проявів та екзистенційних прагнень дитини як представника конкретного соціуму; 3) загальнотеоретичного принципу, за яким дитинство набуває філософського значення одночасно з появою ідеї людини як творця власного життя.

Такий ракурс дослідження дозволяє побачити притаманне первісному суспільству несприйняття дитинства як вагомого елемента людської буттєвості, проілюстроване явищами жертвопринесення та ініціації, які підкреслювали її позабуттєву сутність і неналежність (до моменту ініціації) до повноправних членів спільноти. Зміцнену протиставленням дорослому байдужість до дитини, впевненість у малоцінності дитинства і припустимості інфантициду демонструвала й епоха Античності. Водночас, її здобутком стало усвідомлення залежності процвітання держави від розкриття потенціалу дитини, яке започаткувало подальші зміни у соціальному статусі дитинства. Незважаючи на це, у Середньовіччі дитинство не мало особливого смислового навантаження, символізуючи період, за яким припинення опіки матері чи годувальниці означало включення людини у доросле суспільство. Заборона інфантициду не пом'якшила зневагу до індивідуальності дитини, а обумовлена демографічною ситуацією малоцінність дитинства змінила навіть дитячі похоронні обряди. Разом із тим, ця епоха принесла окремі філософські спроби обґрунтувати несправедливість визнання дорослих досконалішими за дитину. І хоча вони не змінили сприйняття дитинства, проте підкресленням залежності життя людини від уваги до її дитинства спромоглися похитнути християнську традицію.

Суперечливим залишилося сприйняття дитинства і у Відродженні: на тлі зміцнення ідеї щодо його цінності та вимоги гуманного ставлення до дитини, остання позбавлена свободи волі, яку визнано найбільшим людським благом. Її вільне самовираження обмежують обов'язок цілковитої покори батькам і педагогам, поширеність тілесних покарань і суспільне схвалення уподібнення виховання дітей дресурі тварин. Зневагу до дитинства засвідчують і правові документи: у Російській імперії діти не могли навіть скаржитися на жорстокість батьків, тоді як вбивство нащадка каралося лише річним ув'язненням.

У Просвітництві увага до дитинства хоча й не зрівняла соціокультурну цінність дорослого і дитини, однак подарувала дві ідеологічні концепції розуміння останньої: немовля – це *tabula rasa*, що сприяє його розвитку під впливом батьків і вчителів (Дж. Локк); особистість дитини – самоцінна, завдячуючи індивідуальному способу мислення, вродженій доброті та здатності до самореалізації (Ж.-Ж. Руссо). При цьому в обох підходах прихована спільна ідея залежності дитини від права дорослих визначати зміст і спосіб формування з неї корисного члена соціуму.

XIX ст. принесло із собою романтичний культ дитини і дитинства – поява літератури для дітей і «про дітей» розкрила неповторність дитячого світу та цінність дитини не лише як прообразу дорослого. В результаті межа XIX – XX ст. позначилася розгортанням системних досліджень дитинства, спрямованих на визначення його статусу та місця у бутті людини і людства.

У підрозділі 2.2 – «Основні тенденції розвитку дитинства на початку третього тисячоліття» – проаналізовано передумови сучасного осмислення дитинства, утворені одним із найбільш динамічних століть цивілізаційного поступу; розглянуто відмінності у сприйнятті даного феномену і засобів його розвитку в радянській державі та за її межами; окреслено напрями розгортання дитинства на тлі протиріч нового етапу існування людства.

На початку XX ст. внаслідок активного розвитку етнографії дитинства, вікової психології, педології та педагогічної антропології дитинство набуває статусу наділеного особливою місією явища. Віра в дітей як у носіїв передової інформації не лише народжує заклик «вчитися у дітей», а й стимулює до ґрунтовного вивчення сутності дитинства та його впливу на розвиток людства.

Зокрема, у Радянському Союзі пошук шляхів виховання справжніх комуністів призвів до обґрунтування доцільності переміщення дітей з індивідуалістичної сім'ї до дитячих будинків. Однак викоринити суспільну повагу до родини не вдалося: усвідомивши під час війни, що сім'я для людини дорожча за ідеали держави, та потребуючи трудових ресурсів для будівництва комунізму, Й. Сталін проголосив особливу підтримку родини і дитинства. Девіз партії «через дитинство до знищення класів» втілювався у загальнообов'язковій шкільній освіті, піонерському і комсомольському рухах, створенні необхідної інфраструктури (Будинки піонерів, піонерські табори та дитячі журнали тощо).

Сприйняття феномену дитинства за межами Радянського Союзу формувалося під впливом представників філософської антропології та вчених, зорієнтованих на кроскультурні розробки. Обґрунтування в їх працях сутності дитинства в контексті його емансипації і зникнення, крізь стосунки батьків і дітей сприяло приверненню уваги суспільства до проблем сім'ї та соціокультурної обумовленості становлення особистості дитини. Зокрема, американські науковці вивчали дитинство, по-перше, враховуючи історичний вимір певної культури; по-друге, акцентуючи індивідуальну історичність дитини у розмаїтті міжособистісних зв'язків соціального простору.

Результатом такої уваги до дитинства стало утвердження на межі століть його статусу як унікального смислового універсуму та джерела потенціалу людини. Однак даний фундамент розвитку дитинства може деформувати низка тенденцій, які приніс початок нового століття. Перша – комерціалізація образу щасливої дитини, її розуміння як модного атрибуту сім'ї та доказу успішності батьків. Це не лише перетворює дитину на копію дорослого і розмиває сутнісні риси дитинства, а й руйнує культурні механізми регулювання наступності поколінь. Ще одна тенденція – беззастережна віра батьків у геніальність власної дитини, яка фактично робить її заручницею їх бажань. Також поширене явище – «освітньо-виховне сирітство» як перекладання відповідальності за соціалізацію дитини з родини на певні соціальні інститути. Це не лише позбавляє малюка емоційності сімейного виховання, а й демонструє головну проблему сучасного сприйняття дитинства – співіснування проголошення його самоцінності та нездатності дорослих визнати вагомість інтересів дитини.

У *підрозділі 2.3 – «Перспективи дитинства в умовах поглиблення інформатизації суспільства: між прогресом та бездуховністю»* – окреслено сутність і напрями розгортання глобальних інформаційних процесів; виявлено обумовлені інформаційним середовищем закономірності розвитку дитини й дитинства; проаналізовано характерні особливості розбудови суспільства знань, а також загрози і переваги цієї тенденції для сучасного дитинства.

Нові цивілізаційні реалії створили унікальні умови існування дитинства, актуалізувавши переосмислення завдань розвитку дитини. Пріоритетне місце серед них має потреба урахування наслідків інформаційної революції, серед яких: 1) трансформація соціуму, в результаті якої привілейований прошарок складуть ті, хто володіє інформацією; 2) перетворення комп'ютера з помічника людини на загрозу її творчому розвитку через комп'ютерну раціоналізацію мислення; 3) руйнація зв'язків особистості з суспільством внаслідок підміни її суспільних ролей симуляціями віртуального середовища міжособистісної взаємодії; 4) деформація свідомості, почуттів і волі людини, спричинена впливом інформаційної хмари.

Відповісти на такі загрози може людина нового типу – обізнана в новітніх технологіях і здатна об'єктивно їх оцінити, спроможна засвоювати й творчо відтворювати інформацію і, головне, адекватно цивілізаційним реаліям вибудувати свою життєдіяльність. Ефективність формування цих якостей у дитинстві перекреслюється тим, що саме дитина зазнає найбільш негативного впливу інформаційної ери. Зокрема, вакуум її спілкування з батьками нині заповнюють телевізор і комп'ютер, які із засобу ознайомлення з навколишнім світом перетворилися на конструкторів особистості дитини. Загрожують їй і сповнені насильством комп'ютерні ігри, вікове маркування яких в Україні практично відсутнє. Крім того, легкість, з якою яскрава картинка втягує дитину у віртуальність, не лише стрімко збільшує кількість комп'ютерно залежних дітей, а й загострює глобальну проблему їх безпеки в мережі Internet.

Поруч із загрозами інформаційне середовище несе й неосяжні можливості

для навчання і творчого розвитку дитини. Серед них: світовий масштаб і легкість отримання інформації, індивідуалізація та інтенсифікація пізнавальної діяльності, розвиток культури мислення, дистанційне навчання тощо. Повноцінне використання цих переваг обумовлене рівнем інформаційної культури дитини, формування якої вимагає модернізації всієї системи освіти.

Особливих якостей від дитини потребує і суспільство знань, в якому розум людини стає провідним чинником прогресу, а розвиток її потенціалу з перших років життя – запорукою життєвих успіхів. Швидкість появи інновацій поставила перед освітою низку завдань: 1) зорієнтувати навчальний процес на перехід від «масовізації» навчання до індивідуального розкриття потенціалу дитини; 2) сформуванню в неї потребу постійного оновлення знань та впевненість у собі в нових цивілізаційних умовах. Вагомою складовою вирішення цих завдань є поглиблення освітньої підготовки дитини, зокрема, за рахунок її раннього початку. Саме для цього запроваджено обов'язкову дошкільну освіту для дітей п'яти років, яка не лише нівелює суперечності між знаковими для дитини соціальними інститутами – дошкільним навчальним закладом і школою, а й закладе фундамент для її цілеспрямованого введення у суспільство знань.

У підрозділі 2.4 – «Комунікативна складова цивілізаційних процесів як підґрунтя мовленнєвого розвитку дитини» – розкрито комунікативний аспект впливу глобалізованого простору на сучасне дитинство; аналізуються проблеми і суперечності, що ускладнюють мовленнєвий розвиток дитини; окреслюються шляхи та умови її ефективного входження у полімовний і полікультурний світ.

Позначений зближенням держав початок тисячоліття містить надзвичайні можливості для взаємодії представників різних націй, актуалізуючи, відповідно, завдання підготовки дитини до ефективної інтеграції у сповнений мовним і культурним розмаїттям простір. Першим кроком на цьому шляху є засвоєння нею кількох світових мов, від якого, враховуючи гостру потребу глобального ринку праці у здатних до налагодження успішної комунікації фахівцях, нині безпосередньо залежить місце індивіда у соціальній ієрархії. До того ж рання «багатомовність» дитини несе їй низку переваг: інтелектуальну (сприяє гнучкості розуму), освітню (результативне вивчення іноземних мов стимулює інші навчальні успіхи), особистісну (рідна мова допомагає досягнути культурну спадщину свого народу, іноземна – відкриває шлях до духовних здобутків іншого), соціальну (полегшує перетворення людини на «громадянина світу»), економічну (є запорукою максимальної самореалізації у майбутньому) тощо.

Єдиним вітчизняним застереженням є необхідність посилення уваги до формування в дітей власної національної ідентичності, яка не дозволить їм «розчинитися» у глобалізованому світі. Стурбованість не безпідставна: на тлі панування «ери мас» (Г. Лебон) і розмивання самотності етнічних спільнот належність України до держав, де загальносвітові мови витісняють регіональну, загрожує руйнацією закріплених у рідній мові неповторних духовних надбань народу, а через них і цілісності нації. Зважаючи на вітчизняну затребуваність здатності мови згуртовувати націю, рідна мова має супроводжувати дитину від

народження, посідаючи провідне місце у процесах її навчання та виховання, формування світогляду і національної самосвідомості.

Це жодною мірою не знецінює потребу засвоєння кількох світових мов, адже чим ширшою буде мовна обізнаність дитини, тим глибше вона осягне культуру іншого народу, тим виразніше постане як особистість, тим швидше налагодить безконфліктну співпрацю. До того ж повноцінний мовленнєвий розвиток сучасних українських дітей – це не лише обов'язковий елемент підготовки особистості до входження у новий світ, а й запорука здобуття державою гідного місця у міжнародному співтоваристві, її динамічної інтеграції до європейського та загальносвітового соціально-економічного, політичного, культурного та інформаційного просторів.

У *підрозділі 2.5 – «Ціннісний вимір розвитку сучасного дитинства»* – аналізується існуючий ціннісний простір становлення молодого покоління; осмислюються засоби захисту дитинства в умовах духовної кризи, що охопила суспільство; окреслено обумовлені міграційними процесами особливості розвитку дитини як характерний приклад новітніх ціннісних реалій.

Кардинальні зміни умов існування людства перетворили притаманний кожному суспільству незначний ціннісний розрив між поколіннями на прірву, яку в Україні поглиблюють засоби масової інформації, що нав'язують нові ідеали, і політичні сили, що деформують усталену ціннісну систему. Зростання дитини в таких умовах не лише ускладнює її культурну самоідентифікацію, а й загрожує формуванню покоління, яке зневажатиме загальнолюдські здобутки і культурні традиції власного народу. виправлення ситуації потребує окреслення ціннісних домінант, на яких має вибудовуватись духовність дитини, та визначення соціального інституту, здатного нині делегувати їй дані цінності. Пошук відповіді на перше питання триває, як і криза найближчого для дитини соціального інституту – сім'ї, що мав би розпочинати її ознайомлення із ціннісним стрижнем соціуму. Подібне безсилля в умовах ціннісного хаосу демонструє й освіта, що завжди була найдієвішим засобом зміцнення духовного зв'язку поколінь. Не вирішить завдання і церква, популярність якої засвідчує лише прагнення людей віднайти впевненість у майбутньому. Та й помилкою було б цілком покласти на церкву обов'язок виховання молоді, покликаної вже за кілька десятиліть забезпечити прогрес держави. Переконані, в умовах створення нової ціннісної системи суспільства пріоритетними у вихованні дитини мають залишатися загальнолюдські цінності миру, добра, справедливості, любові тощо, які повинні делегуватися молодому поколінню у тісній співпраці всіх соціальних інститутів і на засадах історичної наступності та співзвучності з духом нації.

При цьому слід враховувати загрози сучасної міграції, здатної поглибити ціннісний хаос у країнах із значною кількістю іммігрантів, оскільки їх частка навіть у 6-7% від чисельності населення може зашкодити національній культурі приймаючої держави. Вказане не тільки вимагає оцінки щодо впливу на дитинство, а й акцентує потребу формування в дитини толерантності, як

уособлення розуміння нею розмаїття сучасного світу. Враховуючи значення цієї якості, важливо розпочати її виховання з перших років життя дитини. Головну роль при цьому відіграють батьки і педагоги, від яких залежить формування почуття власної гідності дитини та взаємини у дитячому колективі. Вагомий вплив має і соціальне середовище – відсутність у ньому проявів толерантності заважає її формуванню у дитини. Частково вирішити цю проблему здатні відповідна атмосфера навчального закладу і приклад педагога, які дозволять дитині зрозуміти єдність людства як взаємозалежність народів, навчать поважати права і погляди інших. Побудова виховного процесу повинна спиратися на вікові особливості дитини: якщо дошкільник має зрозуміти суть толерантності, а в початковій школі пріоритет надається її перетворенню на моральний закон особистості, то у підлітковий період слід зосередити увагу на формуванні емпатії та співчуття дитини, як підґрунтя її толерантної поведінки.

Третій розділ – «Філософський аналіз внутрішніх закономірностей розвитку життєвого світу дитинства» – складається з трьох підрозділів і висновків та містить осмислення дитинства як такого феномену свідомості, що нерозривно пов'язаний зі специфічним життєвим світом дитинства.

У підрозділі 3.1 – «Основні екзистенції зародження та розвитку індивідуальності дитини (філософський аналіз психологічних досліджень)» – окреслено зміст, етапи і закономірності розкриття неповторності людської особистості; визначено особливості цього процесу в період дитинства з урахуванням цивілізаційних реалій; проаналізовано проблеми, що ускладнюють пошук дієвих засобів розвитку індивідуальності дитини.

Розгортання загрозливих для індивідуальності людини цивілізаційних процесів актуалізує її переосмислення як уособлення цінності людського життя та запоруки гармонійного розвитку у суспільстві в діалектичній єдності індивідуального і загального. Аналіз існуючих тлумачень дозволяє представити індивідуальність формою духовного буття людини в суспільстві, заснованою на самотності та активній життєвій позиції. Пошук засобів її плекання зосередив увагу дослідників на дитинстві, як джерелі самовизначення, самоорганізації, самооцінки, самореалізації й саморозвитку людини, та виявив проблеми даного процесу, а саме: відсутність методологічного підґрунтя для системного аналізу цього феномену, певну другорядність ідеології індивідуалізації, недосконалість методичного забезпечення її розвитку з перших років життя людини тощо.

Розуміння індивідуальності як єдності трьох компонентів: одиничності (унікальності кожної особистості), самовизначення (свободи її рішень і дій) та саморегуляції (самовладання і цілеспрямованості), дозволяє віднести до її властивостей сформованість уявлень дитини про світ і своє місце у ньому; усвідомлення самотності свого життя як результату втілення власних мрій; корегування своїх планів згідно з об'єктивними обставинами і можливостями; відповідальність за власні рішення і дії; сприйняття кризових ситуацій як прояву суперечностей життя і стимулу до самовдосконалення тощо.

Розвиток індивідуальності дитини охоплює кілька етапів: 1) виділення

свого унікального «Я» у масі «Я» інших людей з подальшою побудовою на цій основі власної моделі життя; 2) усвідомлення важливості загального «Ми» внаслідок необхідності корегування свого «Я» згідно із суспільними нормами; 3) вплив особистісного «Я» на суспільне «Ми» через трансляцію у соціум своєї ціннісної системи. Проходження цих етапів обумовлене активністю дитини, збалансованістю процесів її індивідуалізації та соціалізації, емоційного і когнітивного, мотиваційно-потребнісного і соціально-етичного розвитку, тоді як перевага будь-якого з них загрожує психологічними травмами та агресією. Запобігти цьому здатне навчання, засноване на: індивідуалізації педагогічного впливу; повазі до своєрідності дитини; відповідності розвивального середовища її індивідуальним особливостям; балансі природного і набутого, розвитку і саморозвитку дитини тощо. Ускладнити цей процес може суперечливість самої ідеї індивідуальності, де її експлікація, як «індивідуалізм – свобода – творчість – моральне здоров'я – психічне благополуччя» припускає варіант – «індивідуалізм – свобода – множинність – невизначеність – нерозуміння – самотність».

У *підрозділі 3.2 – «Дитяча обдарованість у світлі соціального замовлення»* – осмислюється сутність феномену обдарованості, простежуються історичні особливості його сприйняття і вивчення, окреслюється сучасне ставлення до проявів обдарованості.

У поступі цивілізації особливу роль завжди відігравали обдаровані особистості, які, продукуючи інновації, стимулювали прогрес людства. Сучасна залежність процвітання кожної країни від реалізації їх потенціалу виводить увагу до обдарованості на державний рівень, наслідуючи цим цікавість філософів, які вивчали її у ракурсі зв'язку людських здібностей і державного блага. Зокрема, Платон закликав покращувати людську природу і забезпечувати процвітання країни шляхом освітньої «селекції» населення та переміщення обдарованих індивідів у вищі верстви соціуму, а Х. Уарте, осмислюючи суспільну користь від розвитку людських здібностей, радив створити державну систему пошуку обдарованих дітей.

Історія вивчення обдарованості сповнена суперечливими підходами і визначеннями. На відміну від античного сприйняття даного феномену вже у Середньовіччі його рефлексія ґрунтувалася на розумінні обдарованості як «божественного дарунку», а богоподібності людини – як її здатності піднятися до ролі Творця. Ця трактовка, відображена в євангельській притчі про «талант» срібла, живила сумніви філософів щодо можливості освітнього вдосконалення дарованих Богом здібностей. Згодом навіть детальна розробка цього феномену у працях Х. Уарте та Ф. Бекона, які обґрунтували суть людських здібностей, не змінила ракурс подальших досліджень обдарованості, що стали поступовим переходом до її заперечення: якщо Т. Гоббс і Дж. Локк ще підкреслювали роль задатків – незалежних від досвіду «спонтанних сил», то уявлення про людину як «самокеровану машину» Ж. Ламетрі та К. Гельвеція знецінили природну нерівність людських талантів на користь віри у здатність кожного досягнути видатних успіхів. Іншою була позиція Ж.-Ж. Руссо, який скептично оцінював

освітнє покращення природи людини, звинувачуючи «неправильне» виховання у перетворенні потенційного генія на посередність. Натомість, Г. Гегель наполягав на цілеспрямованому вдосконаленні задатків, без якого і таланту, і генію загрожують загибель чи виродження.

Узагальнено філософське осмислення обдарованості постає у двох протилежних позиціях: 1) природа цього явища божественна; 2) обдаровану людину народжує сукупність сприятливих соціокультурних умов. Вказану суперечність не подолали психологічні дослідження, що пов'язали геніальність з психічними аномаліями; генетичні розробки, які лише виявили її незалежність від розмірів мозку, віку, статі, раси і національності; біомедицина та генна інженерія, які взагалі вивели цю проблематику за межі освітнього процесу та поставили під загрозу біологічну сутність людини. Така ситуація свідчить не тільки про відкритість питання обдарованості, а й про потребу його осмислення на якісно іншому рівні, з опорою на комплексну державну програму виявлення обдарованих дітей та розвитку їх талантів.

У *підрозділі 3.3 – «Феномен дітей-індиго: суперечності наукового осмислення»* – досліджується розмаїття поглядів на феномен дітей-індиго, розкривається реальний і міфологічний контекст визначення його сутності, аналізуються перспективи розробки цієї проблематики сучасною наукою.

Осмислення сучасного дитинства потребує аналізу популярного нині феномену «дітей-індиго», що уособлює унікальні здібності нового покоління та отримав в окремих країнах додаткові визначення, зокрема; «тефлонові діти» (Франція), «діти тисячоліття» (Англія) та «діти світла» (східна традиція) тощо. Подібне розмаїття існує і у ставленні до цього феномену: вчені скептично вимірюють здібності таких дітей, педагоги нарікають на їх некерованість, лікарі з'ясовують наявність генетичних змін, парапсихологи аналізують відтінки аури, а батьки пишаються своєю унікальною дитиною. Навіть у науковому дискурсі можна простежити три висновки щодо індиго: прибуткова сенсаційна теорія; результат мутацій; покоління рятівників світу. Парапсихологи пояснюють останнє твердження рисами цих дітей: екстрасенсорними здібностями і надзвичайною емпатійністю; вражаючим творчим потенціалом і плеканням власної індивідуальності, – які разом з раціональністю, інтуїцією та щирістю роблять їх провісниками існування людства у взаєморозумінні та гармонії.

Суперечливими є й ідеї щодо передумов появи індиго, серед яких:

- зростання у сучасному соціумі індивідуалізму внаслідок поглиблення соціального розшарування, збільшення особистої свободи, а також заохочення батьками самостійності дітей;
- радикальний злам існуючої соціальної парадигми, що обумовив потребу формування у «дітей епохи змін» якісно нових адаптаційних механізмів для ефективної життєдіяльності у динамічному світі;
- постіндустріальний психогенний етап суспільного розвитку, який спричинив появу не лише індиго, а й поттероманів, геймерів, теледітей тощо;
- погіршення екологічного стану планети, її радіаційне забруднення.

До вказаних причин появи у сучасних дітей незвичних якостей можна, на нашу думку, додати стрімку деформацію дитячо-батьківських відносин і раннє занурення дитини у насичений інформацією світ. Обумовлені цим психологічні проблеми малюка легко виправдовує ідея індиго, називаючи унікальністю навіть відхилення у його розвитку. В такому контексті відсутність наукових фактів лише ускладнює виявлення реального змісту даного феномену, робить помилковим і беззастережне прийняття цієї ідеї, і визнання її абсурдною. Впевнені, зважений аналіз всіх поглядів і аргументів дозволить раціонально пояснити це явище та окреслити перспективи його подальшого розгортання.

Четвертий розділ – «Філософське дослідження соціалізації дитини в умовах суспільних трансформацій в Україні» – складається з п'яти підрозділів та висновків і присвячений філософському узагальненню та концептуалізації даних різних соціальних і гуманітарних наук щодо соціалізації дитини.

У підрозділі 4.1 – *«Сутність і зміст соціалізації дитини у науковому дискурсі»* – виявлено дискусійні питання і напрями вдосконалення наукового підґрунтя соціалізації дитини, осмислено характерні особливості пошуку механізмів і технологій цього процесу в умовах динамічних змін соціуму.

Розгляд дитинства як структурної складової суспільства спирається на дослідження специфіки дітей як соціально-демографічної групи; виявлення сутності етапів соціалізації дитини і впливу агентів цього процесу; аналіз дитячої субкультури і ціннісних орієнтацій дітей; окреслення особливостей взаємодії поколінь і чинників девіантної поведінки дитини тощо. Ускладнюють таке вивчення притаманні майже всім державам світу соціально-економічні проблеми; невизначеність шляхів розвитку сім'ї та освіти та загрозлива для цілісності соціуму духовно-ціннісна криза тощо. Все це актуалізує потребу філософського осмислення категорії «соціалізація дитини» з комплексним урахуванням сучасних цивілізаційних реалій.

Такий аналіз обтяжує значна кількість теорій, кожна з яких спирається на власний перелік чинників. Зокрема, теорія «дзеркального Я» пов'язує розвиток самосвідомості дитини з реакцією дорослих на її вчинки, яка координує вибір правил соціальної поведінки. Вважаючи особистість сукупністю її соціальних ролей, рольова теорія визначає соціалізацію дитини як інтеріоризацію нею культури суспільства через активне творче ставлення до соціального середовища. Біхевіоризм провідну роль у цьому процесі віддає цілеспрямованій модифікації дитячої поведінки шляхом заохочень і покарань. Теорія соціальної установки бачить соціалізацію накопиченням несвідомих установок під щоденним впливом суспільства. Марксистська концепція пов'язує соціалізацію дитини з історичним типом суспільства, змістом праці та належністю до певного суспільного класу. В когнітивній моделі цей процес детермінує не реальність, а образ оточуючого світу, утворений у свідомості дитини внаслідок цілеспрямованого розвитку пізнавальних здібностей. За диспозиційною теорією суб'єктивність дитини має розкриватися у ціннісному взаємозв'язку «індивід –

суспільство». Спираючись на ідею самоактуалізації, гуманістична теорія визнає стрижнем реалізації особистісного потенціалу дитини її унікальне «Я». Еволюційна теорія бачить підґрунтям цього процесу соціальний досвід дитини, набутий у подоланні притаманних кожній стадії соціалізації специфічних ситуацій тощо. Аналіз переваг і можливостей вказаних теорій у моделюванні соціалізації дитини підтверджує справедливність переконання П. Сорокіна щодо нездатності кожної з них цілісно осмислити цей процес із рівноцінним урахуванням усіх задіяних у ньому чинників.

Дискусійним залишається і виділення етапів соціалізації, які в цілому збігаються із хронологією розвитку індивіда та характеризуються власним способом соціалізації, пов'язаним із провідною діяльністю – грою, навчанням, входженням до системи сімейних, групових та інших відносин. Для більшості наукових досліджень характерною є опора лише на три основних етапи соціалізації: первинний – дитина; маргінальний (проміжний або псевдостійкий) – підліток; стійкий (концептуальний) – перехід від юності до зрілості. Однак, низка розробок містить більшу деталізацію: немовлячий вік (до 1 року), раннє дитинство (1-3 роки), дошкільний вік (3-6 років), молодший шкільний вік (6-11 років), середній шкільний або підлітковий вік (11-15 років), старший шкільний чи юнацький вік (15-18 років). Схожих меж дотримується і вітчизняна правнича традиція, називаючи дитинством вік від народження до повноліття (18 років).

У підрозділі 4.2 – «Пріоритетна роль освіти у соціалізації дитини: становлення вітчизняної філософії освіти» – проаналізовано завдання освіти як одного з найважливіших для соціалізації дитини соціальних інститутів; визначено принципи і технології, ефективні для удосконалення цього процесу; окреслено шляхи інтеграції в освіті впливу всіх агентів соціалізації дитини.

Значення освіти для життєвої траєкторії людини та прогресу людства загалом актуалізує осмислення здатності цього соціального інституту сприяти самоактуалізації і саморозвитку дитини у нових цивілізаційних реаліях. Адже потреба її інтеграції у динамічно змінювану соціальну систему ставить перед освітою якісно інші завдання, орієнтуючи її вже не на просту передачу дитині певного обсягу знань і суспільних установок. Пріоритетного значення нині набуває розкриття потенціалу дитини та формування потреби вчитися протягом усього життя як запоруки її повноцінної життєдіяльності у нову епоху. Хоча вагома роль при цьому і належить власній активності дитини та її прагненню власноруч творити себе, цілеспрямоване навчання, побудоване на врахуванні інтересів, підтримці творчих пошуків і бажання досягати поставленої мети, виступає найбільш дієвим засобом розвитку життєвої компетентності дитини, гарантією формування її здатності виживати у суперечностях оточуючого світу.

Посилити його ефективність може дотримання наступних принципів: 1) гуманізації і демократизації виховного процесу, заснованих на визнанні особистості дитини найвищою цінністю; 2) наступності і послідовності етапів роботи з формування основ безпечного співжиття дитини серед інших людей з

метою уникнення кризових явищ в її психічному розвитку; 3) педагогічного керівництва, яке передбачає повагу педагога до права дитини на власну думку та відстоювання своєї гідності; 4) превентивності, що полягає у формуванні в дитини соціальних установок, спрямованих на вироблення імунітету до негативних зовнішніх впливів; 5) цілісності, яка інтегрує у навчально-виховній діяльності впливи всіх соціальних інститутів; 6) систематичного аналізу власних і чужих вчинків як запоруки свідомого прийняття дитиною суспільних норм і точки зору іншої людини.

На втілення цих принципів спрямована значна кількість технологій соціалізації дитини, вибір яких обумовлений способом вирішення специфічних завдань кожного етапу соціалізації дитини, а розвивальний ефект – лімітованими віковими можливостями дітей добором змісту і методів навчання та системою соціально-культурних установок, знання яких сприятиме самоусвідомленню, самовизначенню, самореалізації і самоствердженню дитини та її інтеграції у суспільство. Також, відмінність покоління сучасних дітей від їх попередників ставить ефективність принципів і технологій соціалізації в залежність від пошуку нових підходів у системі знань про дитинство та переосмислення механізмів соціалізації в умовах дії парадоксів-протиріч суспільства, від поєднання педагогічних зусиль, державних стандартів і відповідальності всіх агентів соціалізації. При цьому, очікуючи повноцінної освітньої соціалізації дитини, слід враховувати, що на формуванні її особистості позначаються і стихійні процеси навколишнього буття. З огляду на соціально-економічні перетворення, які переживає Україна, осмислення даного впливу на вітчизняне дитинство має вирішальне значення не лише для окреслення сучасних особливостей розвитку дитини, а й для пошуку оптимальних шляхів її введення у доросле життя у контексті потреби забезпечення добробуту держави.

У підрозділі 4.3 – «Якість сучасного дитинства у дзеркалі соціологічних досліджень: філософське осмислення» – проаналізовано існуючий простір розвитку дитини в умовах суспільних трансформацій; окреслено проблеми, притаманні вітчизняному дитинству; виявлено причини загострення його кризового стану.

Закладення в дитинстві життєвої траєкторії людини на тлі її першого зіткнення з об'єктивною реальністю спонукало Генеральну Асамблею ООН (2002 р.) визнати умови життя і розвитку дитини джерелом успіхів чи проблем суспільства. Ці умови, що комплексно охоплюють державну турботу про дітей, захист їх прав, стан охорони здоров'я, систему освіти і виховні можливості родини, утворюють так звану якість дитинства, яка не лише демонструє його цінність для суспільства, а й є найточнішим індикатором економічного й духовного здоров'я країни та спрямованості її соціальної енергії у майбутнє. Разом з тим, проблеми дитинства загострюються нині у всьому світі, у трансформаційних суспільствах перетворюючись на болюче соціальне питання. Зокрема, в нашій державі уявлення про щасливе дитинство співіснує з дитячою занедбаністю та злочинністю. До того ж кількість дітей щороку зменшується –

лише за час незалежності, згідно з інформацією Державної служби статистики України, їх питома вага у чисельності населення впала з 25,8% до 17,8%.

Одна з причин – рівень народжуваності, який навіть із позитивною динамікою останніх років залишається нижчим, ніж у період 1980-1990 рр. Крім цього, за даними Центру Разумкова, протягом 1991-2011 рр. кількість бездітних сімей зросла з 55,8% до 62,2%, а майже 12% жінок взагалі не планують мати дітей. При характерності цієї тенденції для всієї Європи Україну виділяє рівень дитячої смертності: лише за перші роки XXI ст. щорічно помирало більше ніж 4 тис. немовлят. Хоча і цей показник – тимчасове явище з огляду на згортання медико-санітарної мережі в селах та якість медичної допомоги загалом: за інформацією Уповноваженого Президента України з прав дитини, лише кожна п'ята дитина отримує необхідне стаціонарне лікування, причому 58% з них воно надається не в дитячих лікарнях. Закономірний наслідок – зростання захворюваності дітей першого року життя і кількості хронічно хворих дітей та дітей-інвалідів.

Ці проблеми посилює криза сучасної сім'ї, яка нині як своєрідна мікро-модель суспільства віддзеркалює всі його негаразди зростанням кількості розлучень, позашлюбною народжуваністю, збільшенням числа безпритульних дітей, сиріт та дітей заробітчанин, поширенням випадків насилля над дитиною у родині. Так, за даними правозахисної організації «Спільна мета», жорстокого ставлення батьків щорічно зазнають до 2 млн. дітей у віці до 14 років, кожен десятий з яких помирає, а 2 тис. гинуть від суїциду.

Ще у 1995 р. фахівці ЮНІСЕФ, проаналізувавши стан дітей у 18 країнах з перехідною економікою (зокрема, і в Україні), виявили безпрецедентну критичність їх дитинства та рекомендували виправляти ситуацію шляхом: 1) посилення уваги до охорони здоров'я дітей, відродження колишнього масштабу початкової та дошкільної освіти; 2) розробки гуманітарної політики в інтересах дитини й сім'ї, підтримку стабільності родини та допомогу неповним сім'ям; 3) створення сучасної системи правового захисту дітей «групи ризику», а також розбудови мережі молодіжних установ; 4) здійснення постійного державного і громадського контролю за розвитком умов існування дітей і сім'ї. З часу окреслення цих положень становище дітей в Україні лише погіршилося, загостривши потребу розробки цілісної концепції захисту дитинства, яка б визначила шляхи подолання його проблем в період соціально-економічних перетворень і гарантувала відповідність якості дитинства щасливому ідеалу.

У підрозділі 4.4 – «Ціннісні аспекти нормативно-правового забезпечення соціалізації дитини: міжнародні стандарти та українські реалії» – проаналізовано нормативно-правове підґрунтя існування сучасного дитинства, виявлені досягнення і прорахунки України в галузі його захисту, окреслено шляхи вдосконалення вітчизняних правових інструментів реалізації прав дитини.

Залежність успішного розвитку дитини від поваги до її прав і подолання таких явищ, як дитяча занедбаність, злочинність, насилля над дітьми тощо,

динамічно виокремлює з проблематики забезпечення прав і свобод людини ювенальну юстицію, засновану на визнаних критеріях захисту дитинства – Декларації прав дитини (1959 р.) і Конвенції про права дитини (1989 р.).

В Україні створено власну нормативно-правову базу охорони дитинства – відповідні положення містять Конституція, низка законів, акти державних органів. Однак, ґрунтовність цього доробку нівелюється суперечностями його практичної реалізації. Зокрема, одну з головних загроз праву дитини на життя утворює легалізованість абортів. Причому названі ЮНІСЕФ причини їх поширення: невизначеність юридичного статусу плоду, криміналізація абортів і природне право жінки розпоряджатися власним тілом, – в українських реаліях можна доповнити соціально-економічною нестабільністю і прихованою байдужістю до цього питання з боку громадськості, ЗМІ й держави в цілому.

Гострою є й проблема сирітства: за даними Державного інституту сімейної та молодіжної політики, коли щорічно 6-7 тис. осіб позбавляються батьківських прав, а від майже 2 тис. дітей матері відмовляються при народженні, кількість усиновлень зменшується на користь опіки, піклування і дитячих будинків сімейного типу. Оскільки вони зберігають за малюком статус сироти, такий підхід є боротьбою з результатом, а не з причинами, центральна з яких – неувага держави до проблемних сімей. У цій ситуації світова норма щодо пріоритетності усиновлення на Батьківщині не діє, оскільки більшість потенційних батьків – іноземці. Позитивність їх батьківства часто уявна, з огляду на випадки ігнорування ними звітів про життя усиновлених малюків.

Декларативним є і гарантований Конвенцією захист здоров'я дітей. Наприклад, за даними ВООЗ, хвороби органів травлення вже актуальні для дітей 3-4 років, а одну з їх головних причин – захоплення фаст-фудом – в Україні стимулюють агресивна реклама і продаж такого товару біля навчальних закладів. Доступними для неповнолітніх, за даними міжнародної організації «Право на здоров'я», є алкоголь і тютюн, через що пивний алкоголізм вже загрожує дітям 13-14 років, а 2% молодших школярів анонімно зізнаються про паління у віці 8-9 років.

Соромом цивілізації залишається і дитяча праця. Тоді, як Конвенція проголошує захист дитини від виконання роботи, що загрожує її розвитку, на планеті, згідно з даними ЮНІСЕФ, експлуатується майже 250 млн. дітей віком 5-14 років. І хоча «лідери» цієї тенденції – держави Азії, Африки і Латинської Америки, близько 18% українських дітей 7-12 років також зайняті фізичною працею у сільському господарстві й торгівлі, змушені до неї матеріальними проблемами родини. Спричинена бідністю дитяча праця веде до бідності й в майбутньому, оскільки більше 3% таких «працівників» насамперед жертвують школою. Крім того, усвідомлення своєї неповноцінності, шкідливі звички та обмеженість прагнень руйнують подальше життя дитини. Недаремно ЮНІСЕФ віднесла втрату потенціалу у дитинстві до найгостріших проблем сучасності, яка, торкаючись майже 200 млн. дітей, набула світового масштабу.

Як бачимо, проста імплементація міжнародних правових стандартів у

вітчизняне законодавство не вирішує проблеми дитинства. Без переходу до їх постійного загальнодержавного моніторингу, вкорінення у суспільстві поваги до прав дитини і системної, злагодженої роботи державних органів, засобів масової інформації, наукових і освітніх установ, громадських організацій і суспільства в цілому найпрогресивніші норми залишаються декларацією.

У *підрозділі 4.5 – «Філософська концептуалізація вітчизняної дошкільної освіти як фактору соціалізації дитини»* – обґрунтовано пріоритетне значення дошкільної ланки освіти в процесі соціалізації дитини; окреслено проблеми її модернізації в умовах вітчизняних соціально-економічних трансформацій; розкрито завдання і суперечності підготовки сучасного фахівця для галузі дошкілля.

Зростання ролі освіти у підготовці людини до ефективної життєдіяльності та визнання дітей найперспективнішою творчою силою в умовах економіки знань не лише зосередило світову увагу на дошкільній освіті, як підґрунті пошуку адекватних часу шляхів соціалізації індивіда, а й спонукало ЮНЕСКО підкреслити її особливу місію у втіленні принципу навчання протягом життя.

Вітчизняну підтримку цієї тези засвідчують проголошення пріоритетності реформування даної галузі та включення до його першочергових завдань розширення мережі дошкільних навчальних закладів; забезпечення доступності й безоплатності освіти в державних і комунальних дошкільних закладах; організації якісної дошкільної освіти у сільській місцевості тощо. Для вирішення цих завдань затверджено Державну цільову програму розвитку дошкільної освіти на період до 2017 р., розроблено програму розвитку дітей старшого дошкільного віку «Впевнений старт», проведено I Всеукраїнський з'їзд педагогічних працівників дошкільної освіти і т. ін. Визначені на державному рівні принципи дошкільної освіти, зокрема: рівність умов для різнобічного розвитку кожної дитини; відповідність змісту й обсягу дошкільної освіти індивідуальним особливостям і стану здоров'я дитини; наступність і перспективність між дошкільною і початковою освітою, – конкретизуються у відповідних кроках держави, наприклад, у посиленні уваги до дитячої обдарованості або інклюзивної освіти тощо.

Однак, оновлення цієї галузі ускладнюється низкою застарілих проблем, найважчу з яких – існування черг на вступ до навчального закладу – загостило законодавче закріплення обов'язкової дошкільної освіти для дітей п'яти років. Реалізувати цю норму в умовах, коли, за даними Міністерства освіти і науки України, в державі на 100 місць в ДНЗ претендує 108, а у великих містах майже 119 дітей, важко. Як і подолати наслідки скорочення мережі дошкільних навчальних закладів у 90-х рр. ХХ ст. і практично повної руйнації цієї освітньої ланки у селах за рахунок будівництва садочків: навіть у Києві в найближчі роки планують увести в експлуатацію 12 ДНЗ, тоді як по Україні у 2011 р. їх відкрито лише 20. Не прискорять вирішення цієї проблеми відновлення роботи колишніх дитячих садків, через потребу значних капіталовкладень, та приватні Центри розвитку дитини, послуги яких недоступні більшості українських сімей. Якщо

додати питання модернізації матеріально-технічної бази функціонуючих дошкільних навчальних закладів, низький рівень оплати праці вихователів і стрімке падіння престижу цієї професії, – все це не лише знецінює норму щодо забезпечення кожній дитині однакових стартових можливостей, а й взагалі, здатне перекреслити заплановані у галузі дошкільної освіти нововведення.

Безперечно, розв'язання вказаних проблем обумовлене загальним контекстом державної гуманітарної політики, вагомим елементом якої має бути побудована на ідеї соціальної справедливості цілісна стратегія модернізації освіти. Заснована на глибокому аналізі ситуації, реалістичних цілях та дієвих механізмах їх досягнення, вона повинна спрямовуватись на утвердження в суспільстві справжнього культу знань та пріоритетності дошкільної ланки освіти, як наріжного каменю для всієї освітньої системи України.

ВИСНОВКИ

У висновках дисертаційного дослідження зроблено узагальнення результатів роботи щодо філософської концептуалізації дитинства як особливого соціального феномену, визначального для розкриття потенціалу особистості та динамічного розвитку держави в контексті сучасних цивілізаційних змін, а також подані рекомендації, які мають теоретичне та практичне значення. Вони конкретизовані в наведених нижче положеннях:

1. У результаті тривалого сприйняття дитини як своєї «заготовки» дорослого, об'єкту прищеплення суспільних поведінкових форм і ціннісних орієнтирів дитинство століттями залишалося поза глибинною світоглядно-філософською рефлексією. Навіть накопичення великого обсягу інформації про цей феномен в межах різних наукових галузей лише ускладнило процес цілісного осмислення притаманних йому характеристик і унікальних потенцій. Принципові зміни у сучасному існуванні людства актуалізували потребу трансдисциплінарного вивчення дитинства як соціального феномену.

2. Інтегрувати всі існуючі аспекти дослідження дитинства задля його концептуалізації як фундаментального і сутнісно-творчого явища здатна самотійна галузь наукових знань – філософія дитинства, де центральне місце посяде соціально-філософська концепція даного феномену. Користь такого ракурсу його осмислення безперечна, оскільки сприятиме розгляду дитинства як неповторної реальності формування і самоствердження особистості та дозволить людству, усвідомивши смисл цього періоду, завершити світоглядну самоактуалізацію, досягнути власні соціокультурні витoki і перспективи.

3. Динаміка цивілізаційних процесів, що стрімко вибудовують нову мінливу реальність, вимагає від особистості свідомого прагнення до розвитку і самовдосконалення протягом усього життя, здатності швидко пристосовуватись до змін та ефективно діяти у будь-якій ситуації. Враховуючи, що фундамент формування таких якостей людини закладається у дитинстві, цей період має

безпрецедентний вплив на її майбутні успіхи або поразки у боротьбі «за місце під сонцем», на якість її самореалізації на благо собі та своїй державі.

4. Дитинство ми розуміємо як цілісний інтегративний соціокультурний просторово-часовий феномен. Причому тривалість входження індивіда у доросле життя – від народження до вісімнадцяти років – жодним чином не свідчить про малоцінність дитинства, оскільки ступінь включення у закономірності буття соціуму гарантує даному феномену не лише визнання в якості одного з основних етапів людського існування, а й зміцнює його розуміння як визначальної основи життєдіяльності людини та суспільства.

5. XXI століття є унікальним за своїми характеристиками середовищем існування дитинства, що обумовлено низкою притаманних йому особливостей:

- виникненням на тлі активізації уваги до дитини та захисту її прав загрози нівеляції гуманістичного значення і смислотворчої ваги дитинства як самодостатньої філософсько-світоглядної цінності сучасної цивілізації, спроможної суттєвим чином впливати на поступ людства. Прикладом цього є характерне для культури епохи постмодерну сприйняття дитини як символу успішності й репродуктивної молодості дорослих, що стимулювало експлуатацію образу щасливої дитини як певного «товарного знаку»;

- розмиванням меж дитинства – як внаслідок його раннього включення у суперечливі процеси дорослого світу, що змінюють самосвідомість і світорозуміння дитини; так і в результаті її перетворення на своєрідну копію дорослого і за поведінкою, і за зовнішніми ознаками. Це співіснування проголошення дитинства самоцінним суб'єктом соціокультурної творчості й тиску на нього суспільно-інформаційних стереотипів спричинило ліквідацію звичних дитячих табу, знецінення традиційних видів дитячої діяльності й загрозу втрати світом дитинства своєї неповторності та унікальності;

- окресленням нових цивілізаційних викликів до дитинства, найгострішими з яких є наслідки інформаційної революції, становлення суспільства знань, пожвавлення міграційних процесів тощо, оскільки спричинені ними зміни перемістили дитинство у простір, сповнений політичною, економічною, соціальною, духовною кризами, міжнаціональними конфліктами та іншими суперечностями входження людства у глобалізований світ.

6. Кардинальні зміни простору існування сучасного дитинства свідчать про закономірність появи різноманітних концепцій його трансформації (кризи, емансипації, зникнення тощо), заснованих на врахуванні тенденцій: зростання автономії простору дитинства від дорослого світу; визнання за ним статусу рівноцінного суб'єкта суспільних відносин; сумнівів у соціальній значущості дитинства порівняно зі зрілістю тощо. Системний і трансдисциплінарний аналіз цих концепцій може кардинально змінити усталені уявлення про зміст соціалізації сучасної дитини, сприяти пошуку орієнтирів цього процесу з урахуванням динаміки цивілізаційного поступу людства.

7. Гуманістичний ідеал розвитку цивілізації актуалізує необхідність плекання індивідуальності дитини як особливої форми духовного буття людини

в суспільстві, що не лише визначає її суверенність в межах суспільного цілого, а й символізує вихід у простір всесвітнього та універсального. Здатність дитини до творчого вияву власної індивідуальності базується на сформованості її уявлень про світ і своє місце у ньому, усвідомленні самотності свого життя як результату втілення власних мрій, корегуванні своїх планів згідно з об'єктивними обставинами і можливостями, відповідальності за власні рішення і дії, сприйнятті кризових ситуацій як стимулу до самовдосконалення.

8. Світове визнання цінності дитинства та проголошення беззаперечної підтримки цього унікального періоду людського життя суперечать реальному становищу дітей в Україні, які перебувають під загрозою низки негативних факторів. Зокрема, сьогоденням вітчизняного суспільства є складні економічні умови і трансформація соціальної структури, криза сім'ї і ціннісний розрив між поколіннями, демографічні проблеми і висока дитяча смертність, дитяча злочинність і світоглядна розгубленість вітчизняної освіти тощо.

9. Стрімке загострення даних явищ свідчить про недостатність державної уваги до забезпечення належної якості дитинства та неефективність діяльності покликаних опікуватись цією сферою державних органів. Оскільки сукупність цих проблем утворює вкрай суперечливе середовище існування дитинства, загрозливе не лише для становлення молодого покоління, а й для прогресу України, без їх постійного моніторингу, об'єктивної оцінки і наполегливого подолання пошуки адекватних часу шляхів розвитку дитини приречені на невдачу.

10. Відзначаючи появу вихованого вулицею та екраном покоління з якісно іншим ціннісним стрижнем і життєвими стратегіями; констатуючи зростання цинізму, жорстокості та примітивізації свідомості дитини, слід визнати, що ці зовнішні прояви приховують невпевненість у собі та самотність зростаючої особистості. Тобто ті характеристики сучасних дітей, набуття яких є не лише важкою втратою для феномену дитинства, а й суттєвою загрозою суспільному прогресу.

11. Поширення сумнівів у спроможності нового покоління забезпечити прогрес цивілізації компенсується популяризацією феномену дітей-індіго та обґрунтуванням їх особливої місії у поступі людства. Не заперечуючи фактів появи якісно інших за своїми характеристиками дітей – з унікальним творчим потенціалом і вищим коефіцієнтом інтелекту, надзвичайною емпатійністю та здатністю ефективніше адаптуватися до сучасних умов, – вважаємо, що перебільшення їх ролі стимулює поділ дітей на геніїв і баласт. Переконані, коли всі вони зростатимуть в атмосфері любові і підтримки, обіцяний ідеологами індіго вихід цивілізації на рівень ноосферного існування все одно відбудеться.

12. Динамічність поступу людства у новому тисячолітті загострює не лише потребу окреслення світоглядного підґрунтя трансформації дитинства, а й питання розробки адекватної соціокультурному контексту освітньої парадигми. Це ставить перед наукою важке завдання: не тільки визначити оптимальну стратегію розвитку сучасної дитини, а й знайти можливості нівелювання

негативного впливу цивілізаційних тенденцій; не лише запропонувати нові ідеї підготовки молодого покоління до ефективної життєдіяльності, а й забезпечити його відповідність вимогам сучасного етапу розвитку людства та перспективам його подальшого прогресу.

Основні положення дисертації викладені у таких публікаціях автора:

Монографія:

1. Загарницька І.І. Феномен дитинства: філософсько-соціологічний аналіз: [монографія] / І.І. Загарницька. – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2011. – 320 с.

Статті у наукових фахових виданнях:

2. Загарницька І.І. Феномен дитинства у філософському дискурсі / І.І. Загарницька // Гілея (науковий вісник): [зб. наук. праць] / [гол. ред. В.М. Вашкевич]. – Київ, 2009. – Випуск 24. – С. 288-294.

3. Загарницька І.І. Обдарована особистість у світлі соціального замовлення / І.І. Загарницька // Вісник інституту розвитку дитини: [зб. наук. праць]. – Київ, 2010. – Випуск 9. – С. 5-12.

4. Загарницька І.І. Дошкільна освіта в контексті пріоритетів державної освітньої політики України / І.І. Загарницька // Вісник інституту розвитку дитини. Серія: Філософія, педагогіка, психологія: [зб. наук. праць]. – Київ, 2010. – Випуск 11. – С. 20-28.

5. Загарницька І.І. Сім'я як матриця людської особистості: сучасні тенденції розвитку / І.І. Загарницька // Вісник інституту розвитку дитини. Серія: Філософія, педагогіка, психологія: [зб. наук. праць]. – Київ, 2011. – Випуск 14. – С. 39-45.

6. Загарницька І.І. Дитина у суперечностях становлення суспільства знань / І.І. Загарницька // Вісник інституту розвитку дитини. Серія: Філософія, педагогіка, психологія: [зб. наук. праць]. – Київ, 2011. – Випуск 16. – С. 34-41.

7. Загарницька І.І. Сучасне дитинство в контексті міграційних процесів: українські реалії / І.І. Загарницька // Вісник інституту розвитку дитини. Серія: Філософія, педагогіка, психологія: [зб. наук. праць]. – Київ, 2011. – Випуск 17. – С. 10-16.

8. Загарницька І.І. Еволюція філософських підходів до вивчення людини як основа розуміння феномену дитинства / І.І. Загарницька // Вісник інституту розвитку дитини. Серія: Філософія, педагогіка, психологія: [зб. наук. праць]. – Київ, 2011. – Випуск 18. – С. 9-15.

9. Загарницька І.І. Феномен дітей-індіго: спроба неупередженого аналізу / І.І. Загарницька // Вісник інституту розвитку дитини. Серія: Філософія, педагогіка, психологія: [зб. наук. праць]. – Київ, 2011. – Випуск 19. – С. 10-16.

10. Загарницька І.І. Аксіологічний простір існування сучасного дитинства / І.І.Загарницька // Гілея (науковий вісник): [зб. наук. праць] / [гол. ред. В.М. Вашкевич]. – Київ, 2011. – Випуск 51 (№ 9). – С. 266-271.

11. Загарницька І.І. Феномен дитинства у взаємодії наукових підходів: сутність та основні характеристики / І.І. Загарницька // Гілея (науковий вісник): [зб. наук. праць] / [гол. ред. В.М. Вашкевич]. – Київ, 2011. – Випуск 53 (№10). – С. 385-391.

12. Загарницька І.І. Дитинство в контексті кризи людини: від самовизначення до самореалізації / І.І.Загарницька // Гілея (науковий вісник): [зб. наук. праць] / [гол. ред. В.М. Вашкевич]. – Київ, 2011. – Випуск 54 (№11). – С. 437-441.

13. Загарницька І.І. Комунікативна складова цивілізаційних процесів як підґрунтя мовленнєвого розвитку дитини / І.І. Загарницька // Наукові записки Київського університету туризму, економіки і права. Серія: філософські науки / [гол. ред. В.С. Пазенок]. – Київ, 2011. – Випуск 10. – С. 145-156.

14. Загарницька І.І. Логосфера становлення особистості сучасної дитини / І.І.Загарницька // Наукові записки Київського університету туризму, економіки і права. Серія: філософські науки / [гол. ред. В.С. Пазенок]. – Київ, 2011. – Випуск 11. – С. 66-76.

15. Загарницька І.І. Комунікативний виклик дитинству / І.І. Загарницька // Нова парадигма: Журнал наукових праць / [гол. ред. В.П. Бех]. – Київ, 2011. – Випуск 102. – С. 24-30.

16. Загарницька І.І. Роль сучасних іграшок в житті дитини / І.І. Загарницька // Нова парадигма: Журнал наукових праць / [гол. ред. В.П. Бех]. – Київ, 2011. – Випуск 103. – С. 11-17.

17. Загарницька І.І. Соціалізація дитини: сутність, фактори, технології / І.І. Загарницька // Нова парадигма: Журнал наукових праць / [гол. ред. В.П. Бех]. – Київ, 2011. – Випуск 104.– С. 41-51.

18. Загарницька І.І. Дитинство в епоху інформаційної революції / І.І. Загарницька // Вища освіта України: Теоретичний та науково-методичний часопис / [гол. ред. В.П. Андрущенко]. – Київ, 2011. – № 4 (43). – С. 69-77.

19. Загарницька І.І. Соціологічні орієнтири осмислення феномену дитинства / І.І. Загарницька // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії: [зб. наук. праць] / [гол. ред. В.Г. Воронкова]. – Запоріжжя, 2011. – Випуск 47. – С. 228-236.

20. Загарницька І.І. Персоналістична й екзистенціалістська парадигми розуміння дитинства / І.І. Загарницька // Політологічний вісник: [зб. наук. праць] / [відп. ред. Ф.М. Кирилюк]. – Київ, 2011. – Випуск № 56. – С. 160-169.

21. Загарницька І.І. Інформаційний виклик дитинству / І.І. Загарницька // Політологічний вісник: [зб. наук. праць] / [відп. ред. Ф.М. Кирилюк]. – Київ, 2011. – Випуск 57. – С. 164-170.

22. Загарницька І.І. Основні напрями розвитку індивідуальності / І.І. Загарницька // Мультиверсум. Філософський альманах / [гол.ред. В.В. Лях]. – Київ, 2011. – Випуск 8 (106). – С. 83-91.

23. Загарницька І.І. Формування дитини як толерантної та комунікативної особистості / І.І. Загарницька // Наукові записки Київського університету туризму, економіки і права. Серія: філософські науки / [гол. ред. В.С. Пазенок]. – Київ, 2012. – Випуск 12. – С. 83-95.

24. Загарницька І.І. Зміна парадигм розуміння дитинства в контексті розвитку філософії людини / І.І. Загарницька // Мультиверсум. Філософський альманах / [гол. ред. В.В. Лях]. – Київ, 2012. – Випуск 3 (111). – С. 86-98.

Статті у інших виданнях і тези конференцій:

25. Загарницька І.І. Дитинство в Україні: кризь призму бачення окремих проблем / І.І. Загарницька // Вища освіта України: Теоретичний та науково-методичний часопис / [гол. ред. В.П. Андрущенко]. – Київ, 2008. – № 3 (том 1). – С. 134-142.

26. Загарницька І.І. Якість дитинства: українські реалії / І.І. Загарницька // Сучасне дошкілля: реалії та перспективи: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції 16 жовтня 2008 р., м. Київ / [укл.: І.І. Загарницька, Г.В. Беленька]. – Київ, 2008. – С. 84-89.

27. Загарницька І.І. Конвенція про права дитини: вітчизняні проблеми реалізації / І.І. Загарницька // Нова парадигма: Журнал наукових праць / [гол. ред. В.П. Бех]. – Київ, 2010. – Випуск 97. – С. 200-211.

АНОТАЦІЇ

Загарницька І.І. Дитинство як соціальний феномен: філософська концептуалізація. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософських наук. Спеціальність 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії. Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Київ, 2013.

У дисертації узагальнено і поглиблено теоретичні та методологічні засади розробки феномену дитинства; проведено філософський аналіз його сутності та значення для розкриття потенціалу особистості і динамічного розвитку держави в контексті сучасних цивілізаційних змін. Обґрунтовано доцільність інтеграції всіх аспектів вивчення дитинства як самостійного і сутнісно-творчого явища в межах окремої галузі наукових знань – філософії дитинства. Сформульовано соціально-філософське тлумачення поняття дитинства не лише як цілісного інтегративного соціокультурного комунікативного просторово-часового феномену зі своїми цінностями і смислами, а й як сформованої і до певної міри контрольованої конкретним суспільством сукупності об'єктів, процесів, соціальних інститутів, покликаних підготувати молоде покоління до ефективної життєдіяльності у соціумі. Досліджено передумови і напрями трансформації

дитинства на зламі епох, показано протиріччя між усвідомленням соціокультурної цінності даного феномену та реальним ставленням до дитини в епоху постмодерну. Окреслено сутність і напрямки розгортання глобальних процесів, що обумовлюють характерні особливості соціалізації та індивідуалізації сучасної дитини; через філософську рефлексію феномену «дитина-індиго» показано зміст і закономірності розкриття неповторності людської особистості. Виявлено досягнення і прорахунки України щодо забезпечення якості дитинства, досліджено ефективність вітчизняного нормативно-правового підґрунтя його існування та розвитку. Розкрито значення дошкільної освіти для становлення особистості дитини у просторі динамічних суспільних трансформацій; проаналізовано проблеми її модернізації в світлі сучасних процесів соціально-економічного розвитку України.

Ключові слова: дитинство, соціальні характеристики феномену дитинства, філософія дитинства, глобальні процеси, еволюція дитинства, якість дитинства, соціалізація та індивідуалізація сучасної дитини, права дитини.

Загарницкая И.И. Детство как социальный феномен: философская концептуализация. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора философских наук. Специальность 09.00.03 – социальная философия и философия истории. Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова, Киев, 2013.

В диссертации обобщены и углублены теоретические и методологические основы разработки феномена детства; проведен социально-философский анализ его сущности и значения для раскрытия потенциала личности и развития государства в современных цивилизационных условиях. Объединение научных представлений о детстве в целостный и динамичный образ позволило показать его уникальной сокровищницей фундаментальных смыслов существования человека и доказать, что степень включения детства в общие закономерности бытия социума гарантирует его признание не только в качестве одного из основных этапов жизни человека, но и как фундамента существования цивилизации. Обоснована целесообразность интеграции проблематики детства в пределах отдельной отрасли научных знаний – философии детства.

Исследованы предпосылки и направления трансформации детства на рубеже эпох, выявлены характеристики его современного существования: сочетание активизации внимания к ребенку с отсутствием осознания значения детства как философско-мировоззренческой ценности; размывание временных границ детства под постоянным давлением на него современных общественно-информационных стереотипов, уничтожающих привычные детские табу, традиционные виды детской деятельности и неповторимость мира детства; формирование качественно новых вызовов к детству в результате углубления цивилизационных тенденций развития человечества, наиболее острыми среди

которых есть последствия информационной революции и становления общества знаний, расширения глобализации и активизации миграционных процессов, переместивших детство в пространство противоречий вхождения человечества в глобализированный мир.

Сформулировано авторское понимание детства как жизненного мира: с одной стороны, это целостный интегративный социокультурный пространственно-временной феномен со своими ценностями и смыслами, с другой, – неотъемлемая составляющая жизненного мира конкретного общества, которая выполняет в нем исторически обусловленные функции и может рассматриваться как результат структурной детерминации всего социума. В последнем случае детство выступает сформированной и в определенной степени контролируемой данным обществом совокупностью объектов, процессов, социальных институтов, призванных обеспечить подготовку молодого поколения к эффективной жизнедеятельности в конкретном социуме.

Проанализированы сущность и направления развития глобальных процессов, определяющих характерные особенности социализации и индивидуализации современного ребенка; через философскую рефлексию феномена «ребенок-индиго» показано содержание и закономерности раскрытия неповторимости человеческой личности. Подчеркивается необходимость культивирования индивидуальности каждого ребенка как особой формы духовного бытия человека в обществе. Обосновано, что способность ребенка к творческому проявлению собственной индивидуальности зависит от уровня развития его представлений о мире и своем месте в нем; осознания самобытности своей жизни как результата воплощения собственных мечтаний и планов; умения корректировать поставленные цели в соответствии с объективными обстоятельствами и своими возможностями; чувства ответственности за собственные решения и действия; восприятия кризисных ситуаций как стимула к самосовершенствованию.

Выявлены достижения и просчеты Украины в обеспечении качества детства, подчеркивается, что пространство существования детства создано сочетанием сложных экономических условий и трансформации социальной структуры, кризиса семьи и ценностного разрыва между поколениями, демографических проблем и высокой детской смертности, детской преступности и мировоззренческой растерянности отечественной системы образования. Обосновывается зависимость обострения этих явлений от недостаточности государственного внимания к обеспечению надлежащего качества детства, декларативности отечественной нормативно-правовой базы его существования и неэффективности деятельности государственных органов, которые обязаны гарантировать необходимое развитие данной сферы.

Раскрыто значение дошкольного образования для становления личности ребенка в пространстве динамичных общественных трансформаций; проанализированы проблемы его модернизации в свете современных процессов социально-экономического развития Украины. Подчеркивается необходимость

не только разработки адекватной образовательной парадигмы и оптимальной стратегии развития личности ребенка, но и обеспечения их соответствия требованиям современного этапа развития человечества и перспективам прогресса цивилизации.

Ключевые слова: детство, социальные характеристики феномена детства, философия детства, глобальные процессы, эволюция детства, качество детства, социализация и индивидуализация современного ребенка, права ребенка.

Zagarnytska I.I. Childhood as a social phenomenon: philosophical conceptualization. – Manuscript.

Thesis for a degree of Doctor of Philosophy, specialty 09.00.03 – social philosophy and philosophy of history. – National Pedagogical Dragomanov University. – Kyiv, 2013.

The theoretical and methodological principles of development of the childhood phenomenon are summarized in the thesis; the philosophical analysis of its nature and importance for the potential of the individual and the dynamic development of the state in the context of modern civilization changes are held. The necessity of integrating of all aspects of the study of childhood as a separate and essential, creative phenomenon within a particular branch of scientific knowledge – philosophy of childhood – is explained. Socio-philosophical interpretation of childhood was formulated not only as a holistic integrative socio-cultural communicative space-time phenomenon with its values and meanings, but also as prevailing and to some extent controlled by the society totality of objects, processes, social institutions, those should prepare the younger generation for effective life in society. The preconditions and directions of the childhood transformation at the turn of the eras are researched; the contradictions between social and cultural awareness of the value of this phenomenon and the real attitude to the child in the postmodern era are shown. The nature and directions of deployment of the global processes which determine the distinctive features of the socialization and individualization of modern child are outlined; the content and patterns of disclosure uniqueness of human personality through philosophical reflection of the «indigo child» phenomenon are shown. The achievements and failures of Ukraine regarding the quality of childhood, the effectiveness of the domestic legal basis of its existence and development are studied. The value of pre-school education for the development of the child in the space of dynamic social transformations, the problems of modernization in the light of contemporary processes of social and economic development of Ukraine are analyzed.

Keywords: childhood, social characteristics of the phenomenon of child, childhood philosophy, global processes, evolution of childhood, the quality of childhood, socialization and individualization of the modern child, rights of the child.